

СТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

БЕЗЛЮДНИЙ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК 371.018(477)(73)

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ
В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ ТА УКРАЇНИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Черкаси – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант –

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Побірченко Наталія Семенівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
ректор

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Бідюк Наталя Михайлівна,
Хмельницький національний університет,
завідувач кафедри практики іноземної мови
та методики викладання;

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Кравченко Тамара Володимирівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
завідувач лабораторії сімейного виховання;

доктор педагогічних наук, професор
Федяєва Валентина Леонідівна,
Херсонський державний університет,
проректор з наукової роботи
завідувач кафедри педагогіки та психології

Захист відбудеться «__» червня 2013 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради _____ в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького за адресою: 18031, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81, 2-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького за адресою: 18031, м. Черкаси, вул. Університетська, 22.

Автореферат розіслано «__» травня 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. П. Савченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах сьогодення зазнають актуалізації проблеми виховання, загальнолюдських цінностей і норм міжособистісної взаємодії, адаптації людини в сучасному динамічному соціумі. Провідним соціальним інститутом, спроможним належно виконувати таке завдання, є сім'я, на розвитку, життєдіяльності, характері й динаміці функціонування якої позначаються історична епоха, національні особливості кожного народу.

У сім'ї формується соціальний статус дитини, прихильність до рідних, підґрунтя для становлення її переконань і світогляду, ціннісних орієнтацій, морально-етичних ідеалів, соціальної поведінки. Сучасна українська родина – важлива ланка суспільно-історичного й педагогічного поступу людської цивілізації. Її внутрішній розвиток, з одного боку, відбувається за типовими для цього соціального інституту законами, з іншого – ці закони своєрідно взаємодіють із національними особливостями, зумовлюючи їх трансформацію і взаємне збагачення, певною мірою впливаючи на зміст, методи й засоби сімейного виховання.

У «Національній доктрині розвитку освіти в Україні» наголошено на необхідності розширення й поглиблення міжнародної співпраці, недопустимості ізоляції, потребі у вивченні наукового доробку зарубіжних фахівців із метою використання найкращих здобутків світової науки і практики для рівноправного входження України у світовий простір, забезпечення культурного розмаїття та збереження власних культурних надбань і культурно-педагогічної спадщини. Для реалізації цих аспектів варто сформувати національну систему сімейного виховання, зважаючи на вітчизняний і зарубіжний досвід, оскільки складно розвивати виховні традиції власної нації, оминаючи увагою напрацювання зарубіжної педагогіки.

Процеси, які відбуваються сьогодні в нашому суспільстві, сприяють розвитку та зміцненню зв'язків між Україною і Сполученими Штатами Америки в різних сферах суспільного життя – політичній, науковій, культурній, що посилює взаємний інтерес до внутрішнього життя кожної країни, особливо до функціонування інституту сім'ї та сімейного виховання дітей.

З огляду на це актуалізованим є дослідження процесу розвитку і становлення виховання в американській сім'ї, з'ясування його характерних ознак, компаративний аналіз виокремлених особливостей у руслі українських реалій, окреслення внутрішніх зв'язків між педагогічними інноваціями й національними культурними традиціями як передумови підвищення ефективності вітчизняного сімейного виховання.

Проблеми, пов'язані зі становленням інституту сім'ї, вивченням специфічних особливостей сімейного виховання, перебувають у колі наукових інтересів вітчизняних та американських дослідників.

У контексті порушеної проблеми особливої значущості набувають праці таких американських дослідників, як Б. Бернارد, Дж. Гандерсон, Дж. Гемпбел, С. Гранд, Дж. Демос, А. Карлсон, Г. Кокс, А. Сейпт, Л. Сікорней, Д. Сміт, С. Соммервіл, Дж. Хенретта, А. Шостак, де схарактеризовано становлення

американської сім'ї в історичному аспекті та традиційні особливості її життєдіяльності. В Україні названі питання студіюють В. Костів, О. Радул, В. Постовий, М. Стельмахович, В. Федяєва та інші.

У дисертаціях порушено проблеми педагогічної просвіти батьків як засобу оптимізації сімейного виховання в другій половині XIX ст. (І. Дубінець), теорії і практики сімейного виховання в зарубіжній педагогіці (Г. Фінчук), розвитку інституту батьківства в історії української етнопедагогіки (О. Ярошинська), використання сімейних традицій у формуванні моральних цінностей старшокласників (Т. Вечерок), національного виховання в родині української еліти наприкінці XIX – на початку XX ст. (І. Хлистун), формування особистості підлітка в однодітних сім'ях (В. Капелюк), педагогічної просвіти батьків у полікультурному середовищі Закарпаття в останній чверті XX ст. (О. Добош), морально-етичного виховання в українській сім'ї в період другої половини XIX – початку XX ст. (Н. Муляр), сімейного виховання в педагогічній теорії і практиці Закарпаття в другій половині XIX – 30-х рр. XX ст. (М. Петрус), теорії і практики підготовки батька до виховання дитини в сім'ї в другій половині XX – на початку XXI ст. (О. Хомишак).

Вагомий внесок у дослідження сутності сім'ї та особливостей її функціонування зробили американські дослідники: Е. Берджерс, У. Біверс, Е. Ботт, М. Боуен, К. Девіс, М. Емлер, Дж. Кірпатрик, Д. Олсон, Т. Парсонс, П. Рейман, Д. Сміт, Н. Смелзер, Х. Танкерслі, Х. Хартман, М. Хілл та інші. Серед українських науковців ці проблеми аналізували М. Боришевський, Г. Васянович, В. Кравець, Т. Кравченко, Б. Ковбас, В. Костів, В. Савка, Н. Уманець та інші.

На соціально-демографічних аспектах життєдіяльності американської сім'ї в сучасних умовах зосереджена увага П. Амато, Р. Беллаха, С. Біанчі, І. Бумпасса, Л. Каспера, Р. Мадсена, Д. Папенос, Р. Ралея, А. Свіджерса, А. Сколніка, У. Сулівана, С. Тіптона, Дж. Тичмена та інших. В Україні названі питання вивчають Т. Буленко, Н. Гордєєва, З. Зайцева, А. Кислицький, А. Котляр, О. Макарова, О. Якуба та інші науковці.

Особливий інтерес у проєкції на тему дослідження становлять роботи, присвячені аналізу змісту виховної функції сім'ї, особливостей її реалізації в Сполучених Штатах Америки та в Україні. Окреслені проблеми схарактеризовані в студіях американських (А. Адлер, Р. Бернс, А. Болдуїн, Д. Бомрінд, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, Дж. Добсон, Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Росс, К. Русел, Р. Снайдер, З. Фройд, Е. Фромм, Е. Л. Шан, Д. Шпринкл й ін.) та українських учених (Н. Бідюк, Ю. Денисенко, Т. Кравченко, М. Максимова, О. Насонова, В. Носков, Н. Побірченко, В. Повалій, І. Сайтарли, О. Сухова, В. Федяєва та ін.).

Особливості функціонування американської сім'ї поставали предметом наукового пошуку в працях російських та українських дослідників, зокрема: Д. Баталіна, Ю. Бжизької, С. Гаврова, М. Глотова, В. Гончарова, І. Дворянкова, В. Жукова, В. Жуковського, Г. Кліманцової, Н. Самарець, В. Сергєєвої.

Унаслідок аналізу філософської, соціологічної, психологічної й педагогічної літератури, дисертаційних робіт, де представлено різні аспекти

функціонування сім'ї та сімейного виховання, констатовано, що порушена проблема привертає увагу як американських, так і вітчизняних дослідників. Попри це нині бракує їй глибокого й усебічного наукового опрацювання, цілісного порівняльного дослідження, сфокусованого на системному потрактуванні виховання дітей в американській та українській сім'ях.

Нагальні потреби розв'язання задекларованої проблеми спрямували науковий пошук на комплексне обґрунтування соціально-педагогічних засад сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та в Україні. Крім того, проведення компаративного аналізу зумовлене:

- об'єктивною потребою українського суспільства в поліпшенні якості сімейного виховання, узгодження його із сучасними вимогами;

- зростанням інтересу вітчизняних дослідників до наукового доробку американських соціологів, психологів, педагогів у контексті реформаційних процесів, що відбуваються у вітчизняній теорії та практиці сімейного виховання, необхідністю їх аналізу й осмислення;

- новими соціокультурними реаліями, спричиненими проникненням інших культур, насамперед американської, і неоднозначністю їхнього впливу на зміст та методи сімейного виховання в Україні, забезпеченням ефективної соціалізації дитини;

- вагомим внеском американських дослідників у розроблення й реалізацію програм соціально-педагогічної підтримки сімей різного типу, поширенням сімейних форм опіки та виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Окреслені фактори аргументовано доводять важливість аналізованої проблеми та актуальність теми дослідження – **«Соціально-педагогічні основи сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльний аналіз»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини в межах науково-дослідницької теми «Інноваційний потенціал порівняльно-педагогічних досліджень для розвитку освіти в Україні (0ШУ009200)», є складником наукової теми кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії і практики» (державний реєстраційний № 0ШУ007547). Тема дослідження затверджена рішенням вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 8 від 22.03.2005 р.), узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29.03.2005 р.).

Мета дослідження – на підставі порівняльно-педагогічного аналізу систем сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні обґрунтувати його соціально-педагогічні засади, окреслити особливості виховання дітей у прийомній і дисфункціональній сім'ях, з'ясувати специфіку соціально-педагогічної роботи з удосконалення допомоги батькам у вихованні дітей та розробити науково-методичні рекомендації щодо впровадження позитивних

ідей американського досвіду у виховну практику українських родин.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання**:

- 1) з'ясувати соціально-історичні умови становлення інституту сім'ї в Сполучених Штатах Америки та Україні;
- 2) проаналізувати психолого-педагогічні концепції сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні;
- 3) схарактеризувати сутність системи сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні;
- 4) визначити тенденції, характерні для сімейного виховання в кожній із зазначених країн;
- 5) окреслити особливості виховання дітей у прийомній і дисфункціональній сім'ях в американському й українському суспільстві;
- 6) описати специфіку соціально-педагогічної роботи з удосконалення допомоги батькам у вихованні дітей у Сполучених Штатах Америки та Україні;
- 7) розробити науково-методичні рекомендації щодо впровадження позитивного досвіду сімейного виховання в США у виховну практику українських родин.

Об'єкт дослідження – сімейне виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні основи сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні.

Концепція дослідження. Значення сім'ї як інституту виховання зумовлене тим, що в сімейному середовищі дитина перебуває в найбільш важливий період свого життя; жоден з інститутів виховання не може конкурувати з сім'єю за силою і тривалістю свого впливу на формування й розвиток особистості.

В основу дослідження покладено ідею про те, що сімейне виховання – складна й багатогранна система виховання та навчання, яка реалізується в умовах конкретної сім'ї під впливом певних соціокультурних чинників; це процес прищеплення дітям сукупності особистісних інтегративних якостей для підготовки їх до життя в соціумі. Для сімейного виховання характерна безперервність і тривалість, суперечливість впливу й виховання, природність, відносна замкненість, багатогранність та безпосередність спілкування її членів на основі почуття родичівства, любові й довіри.

За своєю сутністю сімейне виховання передбачає не лише цілеспрямований вплив батьків на дитину, а й усю систему внутрішньосімейних взаємин, за якої в дитини формуються певні моральні цінності, комплекс потреб, інтересів і звичок, моделі поведінки, забезпечуючи ефективну життєдіяльність як у середовищі сім'ї, так і в суспільстві загалом. Ця система охоплює внутрішньосімейне спілкування, характер емоційного взаємозв'язку між батьками й дітьми, батьківсько-дитячі стосунки, у яких виявляються батьківські настанови, характер батьківської любові, батьківська позиція, індивідуально-психологічні якості батьків, особливості їхньої ролі.

У дисертації наголошено, що в теорії сімейного виховання описано його ідеал, характерні ознаки відхилення від такого ідеалу, розроблено шляхи подолання проблем, пов'язаних із порушенням ідеалу. Усі ці аспекти

репрезентовані в змісті, методах і засобах його реалізації. Практика сімейного виховання уособлює реальний стан виховання дитини в сім'ї, а також дає змогу перевірити способи коригування недоліків виховного процесу, запропонованих теорією.

На зміст і характер сімейного виховання впливають також рівень матеріально-економічного забезпечення сім'ї, соціальний статус батьків, спосіб життя сім'ї, її структура й кількісне наповнення, ставлення до дитини, освітній і загальнокультурний рівень батьків та ін.

Важливість сімейного виховання для ефективного формування й розвитку дитини підтверджена запровадженням сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, наданням сім'ям різного типу державної й соціальної підтримки, спрямованої на поліпшення виконання сім'єю виховної функції.

Цілісність аналізу сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні реалізована через взаємопов'язане звернення до політичного, культурного, соціального, психолого-педагогічного вимірів цього процесу, які узгоджені з провідними ідеями щодо ролі сім'ї в народженні, формуванні й розвитку дитини; опис теоретичних засад становлення і функціонування сім'ї як соціального інституту; вивчення практики виконання батьками виховної функції та впливу сімейного виховання на задоволення потреб суспільства й сім'ї в особистості, для якої характерні певні якості і властивості, що вможливають ефективну соціалізацію.

Для обґрунтування соціально-педагогічних засад схарактеризовано педагогічні основи у вигляді закономірностей, форм і методів сімейного виховання, сукупності принципів, що генералізовані умовами, обставинами, у яких відбувається виховний процес, вихідних положень, на яких він побудований. Педагогічний зміст сімейного виховання зумовлений загальними законами й закономірностями педагогічної науки, які становлять підґрунтя дослідження; законами та закономірностями, що діють у контексті предмета вивчення; принциповими умовами, які сприяють провадженню діяльності з оптимізації ефективності виховання дитини в сім'ї. Підсумовано, що педагогічні основи – це сукупність закономірностей, які діють у межах сімейного виховання як педагогічного явища, зумовлюючи вибір батьками його змісту, методів і засобів реалізації, способів з'ясування прорахунків та особливостей їх компенсації.

Соціальні основи потрактовані як підґрунтя, яке вможливує досягнення бажаного з погляду суспільства результату в процесі сімейного виховання та охоплює:

- особливості взаємодії й взаємин батьків і дітей;
- соціальні чинники, що позначаються на цьому процесі;
- ставлення суспільства до сім'ї як до виховної інституції, формулювання певної мети, порушення перед нею низки завдань;
- реалізацію соціальної й сімейної політики, спрямованої на надання державою гарантованої підтримки окремим категоріям сімей;
- запровадження сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей,

позбавлених батьківського піклування, як найбільш природного соціально-педагогічного середовища формування та розвитку особистості, яка зростає.

Соціально-педагогічні основи сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні, обґрунтовані за допомогою компаративного аналізу, дали змогу окреслити позитивні аспекти цього процесу в обох країнах, описати шляхи запозичення й упровадження прогресивного зарубіжного досвіду у вітчизняну систему сімейного виховання, що нині перебуває в пошуку шляхів оптимальної підготовки дитини до життєдіяльності в умовах динамічного, швидкозмінного суспільства.

Методологічну основу дослідження становлять ідеї, що стосуються діяльній природи методології, наявності в ній проєктивної настанови, множинної рефлексії об'єкта, методологічно-теоретичного конструювання його системності.

У порівняльному аналізі соціально-педагогічних засад сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні методологічні основи узгоджують різні наукові підходи: загальнофілософський, компаративістський, проблемно-генетичний, історіографічний, системний, антропологічний, культурологічний.

Загальнофілософський підхід оптимізував дослідження соціально-педагогічних основ сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні в конкретно-історичних соціокультурних умовах буття.

Компаративістський підхід орієнтований на з'ясування спільного й відмінного в сімейному вихованні в контексті національного виміру Сполучених Штатів Америки та України, вивчення причинно-наслідкових зв'язків для пояснення динаміки змін цього феномену згідно з соціальними й педагогічними реаліями, характерними для кожної з досліджуваних країн, посилення практичного складника дисертації.

Проблемно-генетичний підхід передбачав наукове обґрунтування доцільності використання зарубіжного досвіду для розв'язання сучасних проблем вітчизняного сімейного виховання.

Історіографічний підхід спрямований на з'ясування особливостей сімейного виховання, які формувалися під впливом різних теорій і психолого-педагогічних концепцій, властивих певній епосі та конкретній країні на різних історичних етапах, і суттєво позначилися на виховання дитини в сім'ї.

Системний підхід до порівняння соціально-педагогічних основ сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та в Україні дав змогу характеризувати його в нерозривній єдності з притаманними йому елементами (мета, завдання, зміст, передання накопиченого попередніми поколіннями соціокультурного досвіду, сімейні традиції, діяльність батьків, діяльність дитини, бажаний результат), взаємозв'язок яких уможливорює цілісність якості цієї множини.

Антропологічний підхід створив підґрунтя для історичного аналізу проблеми сімейного виховання, специфіки її розв'язання залежно від розуміння і здатності батьків використовувати методи навчання, виховання й соціалізації дитини в різних соціокультурних умовах, що склалися в американському та

українському суспільстві.

Культурологічний підхід допоміг з'ясувати традиції сімейного виховання, його зміст, методи й засоби в умовах культури американського та українського народів, для яких характерні власні цінності й пріоритети.

Провідними принципами історико-педагогічного дослідження слугують: принципи парадигмального, суб'єктного й цілісного зіставлення історико-педагогічного матеріалу, єдності колективної та індивідуальної творчості в розвитку педагогічного знання, конструктивно-позитивного аналізу історії педагогіки, синхронного аналізу світової історії педагогіки, наступності, інтегральності. До загальнопедагогічних принципів у межах окреслених методологічних підходів належать: принципи аналогії та об'єктивності, принцип єдності логічного й історичного, принцип історизму, принципи цілісності системи, поділу цілого на елементи, взаємозв'язку і взаємодії елементів системи.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– концептуальні положення, що стосуються дослідження сім'ї, особливостей реалізації основних її функцій (В. Антонов, М. Бачман, У. Бронфенбреннер, Х. Джайнот, В. Дружинін, А. Карлсон, В. Кравець, М. Мацьковський, О. Харчев);

– сукупність теоретичних підходів до аналізу й інтерпретації поглядів американських (Д. Віннікот, Т. Гордон, Дж. Добсон, С. Дрейкурс, Е. Еріксон, К. Росс, К. Русел, Р. Снайдер, З. Фройд, Е. Фромм, Е. Л. Шан) та українських дослідників (З. Кісарчук, Т. Кравченко, М. Максимова, І. Сайтарли) на проблеми сімейного виховання;

– психолого-педагогічні й соціально-педагогічні положення щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї та корегування сімейного виховання в різних типах сімей (А. Адлер, Г. Бевз, А. Беседін, Д. Дінкмейер, Р. Дрейкурс, В. Гласер, Т. Гордон, І. Зверева, А. Капська, О. Карабанова, Дж. Мак-Кей, І. Трубавіна).

Методи дослідження. Відповідно до сформульованої мети, завдань, об'єкта і предмета наукового пошуку, застосовано комплекс методів дослідження:

– загальнонаукові методи (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення та аналогія) – для вивчення особливостей сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та в Україні, з'ясування соціальних і педагогічних чинників, покладених в його основу;

– метод проблемно-генетичного аналізу – для ретроспективного опису специфіки сімейного виховання на теренах Сполучених Штатів Америки та України, вивчення генези становлення змісту, методів і засобів реалізації сімейного виховання, характерних для кожної країни, особливостей впливу на сімейне виховання дітей різних психолого-педагогічних концепцій, надання батькам соціально-педагогічної підтримки у вихованні дитини;

– історико-генетичний метод, що дав змогу структурувати опрацьовану вітчизняну й зарубіжну соціологічну, психологічну та педагогічну літературу, проаналізувати соціально-педагогічні, демографічні, економічні й

культурологічні чинники, що безпосередньо впливають на якість функціонування американської та української сім'ї, сімейне виховання дітей;

– порівняльний метод, що вможливив компаративний аналіз поглядів американських та українських науковців на сутність сімейного виховання; зіставлення законодавчого й нормативного забезпечення функціонування американської та української сім'ї як провідного інституту виховання дітей, бачення зарубіжними й вітчизняними дослідниками сутності дисфункціональної і прийомної сім'ї, надання їм соціальної підтримки для підвищення ефективності сімейного виховання;

– метод герменевтики – для «проникнення» в культуру Сполучених Штатів Америки та з'ясування характерних ознак сімейного виховання в цій країні, виокремлення спільного й відмінного в традиціях американського та українського сімейного виховання, їхнього впливу на зміст і методи цього процесу;

– термінологічний аналіз спеціальної літератури, що оптимізував трактування сутності окремих термінів відповідно до предмета дослідження в педагогічному аспекті.

Джерельна база дослідження. Виконання завдань дисертації й досягнення її мети потребували ретельного ознайомлення з джерельною базою проблеми сім'ї та сімейного виховання Сполучених Штатів Америки й України. Під час наукового пошуку опрацьовано:

– документи нормативно-правового забезпечення функціонування сім'ї та сімейного виховання дітей (Конституцію України, Сімейний кодекс України, Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про охорону дитинства», «Про профілактику насильства в сім'ї», «Про освіту», Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року»; Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства», «Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям», положення «Про порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям», «Про умови і порядок надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям», Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики», «Про соціальний захист малозабезпечених громадян в умовах переходу на повну оплату вартості житлово-комунальних послуг», «Про основні напрями політики щодо грошових доходів населення України», «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні», Розпорядження Президента України «Про невідкладні заходи щодо надання допомоги багатодітним сім'ям», «Про заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей», «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей», «Концепцію державної сімейної політики», «Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року», Рекомендації парламентських слухань на тему «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення»);

– закони США «Про захист шлюбу» («Defence of Marriage Act»), «Тимчасова допомога нужденним сім'ям» («Temporary Assistance for Needy Families»), «Про права сім'ї», «Про освітні права сім'ї», «Про сніданки для учнів», «Про соціальний захист», «Про навчання осіб з обмеженими можливостями», «Про початкову і середню освіту», «Про шкільну реформу», Сімейний кодекс США, «Акт підтримки сім'ї», «Кодекс Федеральних правових актів США», Програму американського уряду «Допомога сім'ям з дітьми-утриманцями», ініціативу Президента Дж. Буша «Здоровий шлюб», біллі «Робота і сім'я за місцем проживання», «Акт підтримки сім'ї» та ін.;

– наукові дослідження американських та українських науковців у галузі психології й педагогіки сімейного виховання;

– матеріали періодики («Педагогіка і психологія», «Социс», «Практична психологія і соціальна робота», «Семья и школа», «Вопросы психологии», «Социологические исследования», «Педагогика», «Отечественные записки», «Журнал практичної психології і психоаналізу», «Соціальна психологія», «Рідна школа», «Соціум», «Советская педагогика», «Социальные и гуманитарные науки», «Соціальна робота в Україні: теорія і практика», «Америка», «A Testing of a New Approach», «U.S. News and World Report», «Science and Practice», «Journal of Marriage and the Family», «Journal of Personality and Social Psychology», «Social Science History», «Parents», «Demographic Research», «Urban and Social Change Review», «Population and Development Review», «Family Process», «Social Problems», «Family Relation», «Journal of Family History», «Human Development», «USA Today», «American Journal of Orthopsychiatry», «Women's Rights Law Reporter», «Women and Therapy», «Journal of Family and Economic Issues», «The Child Labor Bulletin», «Journal of Interdisciplinary History», «American Behavioral Scientists», «Journal of Comparative Family Studies», «American Sociological Review» та ін.

Наукова новизна і теоретичне значення роботи полягають у тому, що *вперше*:

– схарактеризовано соціально-історичні умови становлення інституту сім'ї в Сполучених Штатах Америки (багатодітна й багатопокілнна патріархальна сім'я; розвиток капіталістичних відносин – руйнування сімейної економіки, послаблення міцності батьківсько-дитячих взаємин унаслідок запровадження шкільної освіти; становлення нуклеарної міської сім'ї; руйнування традиційної структури сім'ї, поширення нетрадиційних сімейних союзів, активізація соціальної підтримки сімейного виховання з боку держави) та в Україні (об'єднання патріархальних сімей у сусідську громаду, базування сімейного виховання на традиціях, віруваннях й обрядах; домінування сільської родини, залежність мети та завдань сімейного виховання від станового статусу сім'ї; формування нової «соціалістичної сім'ї»; спрямованість діяльності держави на зміцнення сім'ї як інституту виховання дітей шляхом ускладнення процедури розлучення, надання пільг багатодітним сім'ям; посилення державного контролю над життєдіяльністю сім'ї, орієнтація на підпорядкування мети й завдань сімейного виховання меті та завданням суспільного виховання, його роль у вихованні дітей у різні історичні періоди);

– досліджено зміст психолого-педагогічних концепцій сімейного виховання, чинних в американському (прагматизм, психоаналітична теорія, неофрейдизм, біхевіоризм, гуманістичний психоаналіз, гуманістична теорія, психогенна теорія, трансакційний метод) і в українському суспільстві (акцентування на рівності прав та обов'язків батька й матері у вихованні дітей, необхідності вилучення дитини з сім'ї та переданні її державі, орієнтації на різнобічний розвиток дитини в процесі сімейного виховання, фокусування на врахуванні батьками «соціальної ситуації розвитку» дитини на кожному віковому етапі; на теорії посилення ролі прикладу батьківської поведінки, з'ясування залежності між характером батьківського авторитету й особливостями формування та розвитку дитини, теорії негативного впливу на сімейне виховання різних типів нерозумної батьківської любові);

– виконано порівняльний аналіз системи сімейного виховання на основі аналізу змісту, методів і засобів в американській (*зміст* – моральний, громадянський, правовий, фізичний складники, зорієнтовані на підготовку дитини до економічної самостійності й незалежності від батьків, поліпшення умов та якості життя в суспільстві, досягнення вищої, порівняно з батьками, особистісної й соціальної ефективності; *методи* – система вимог та обмежень, підтримка дитини, реалізація почуття взаємної поваги і співпраці, формування поваги до порядку, відмова від акцентування на помилках дитини, усунення конфлікту, батьківська любов, запровадження відкритих і закритих сімейних правил; *засоби* – усні розповіді, переповідання казок, батьківсько-дитячі взаємини) та в українській сім'ї (*зміст* – комплексна реалізація інтелектуального, громадянського, морально-етичного, художньо-естетичного, трудового, фізичного виховання, забезпечення адаптації дитини в швидкозмінному соціумі; *методи* – пояснення, настанови, прохання, порада, розповідь, навіювання, організація різних доручень, батьківський приклад; *засоби* – слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат сім'ї, символи, атрибути, реліквії, сімейні та національні традиції);

– визначено тенденції сімейного виховання у Сполучених Штатах Америки (орієнтація на малодітність, соціальна спрямованість виховання, утвердження демократизму і гуманізму в батьківсько-дитячих відносинах, розширення кола і способів міжособистісного спілкування батьків і дітей як засобу оволодіння зростаючою особистістю соціально ціннісними якостями) та в Україні (орієнтація на малодітність, розгляд сімейного виховання як засобу забезпечення ефективної соціалізації дитини, прагнення до вибудови батьківсько-дитячих відносин на засадах демократизму і гуманізму, фрагментарне збереження національних традицій, відкритість до запозичення зарубіжного досвіду сімейного виховання);

– у порівняльному плані окреслено особливості виховання дітей у прийомній сім'ї в американському суспільстві (розв'язання проблем, зумовлених можливістю виникнення в дитини почуття відірваності від рідної сім'ї і пов'язаних з цим емоційних переживань) та в українському суспільстві (захист від жорстокого поводження, забезпечення соціалізації дитини в нормальних сімейних умовах);

– обґрунтовано науково-методичні рекомендації щодо впровадження позитивного досвіду сімейного виховання в США у виховну практику українських родин;

уточнено: основні положення законодавчого й нормативного забезпечення функціонування сім'ї і сімейного виховання, особливості соціально-демографічної ситуації, сутнісні характеристики дисфункціональної сім'ї та її вплив на виховання дитини, особливості створення і призначення прийомної сім'ї в США та Україні; специфіку соціально-педагогічної роботи з удосконалення допомоги батькам у вихованні дітей у Сполучених Штатах Америки та Україні;

подальшого розвитку набули: термінологічний апарат досліджуваної предметної сфери, положення про важливість сімейного виховання для ефективного формування й розвитку особистості дитини, що представлено в працях американських та українських фахівців; ідеї надання батькам психолого-педагогічної підтримки у вихованні дитини з боку різних соціальних інституцій.

До наукового обігу введено нові факти, теоретичні ідеї й підходи, напрацьовані теоретиками і практиками сімейного виховання Сполучених Штатів Америки та України.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що основні її положення використано в процесі підготовки монографії «Виховання дітей в американській та українській сім'ї»; поданий фактичний матеріал і висновки, сформульовані в роботі, можуть бути застосовані у вітчизняній педагогічній теорії і практиці для поліпшення процесу сімейного виховання, переведення його на рівень сучасних вимог. Матеріали дослідження є важливим внеском у розвиток загальної педагогіки та історії педагогіки, оптимізують порівняльний аналіз становлення й розвитку виховного процесу в Сполучених Штатах Америки та в Україні.

Зафіксовані в процесі дослідження тенденції мають загальний характер, оскільки детерміновані глибинними соціально-економічними чинниками. Теоретичні положення й висновки роботи потенційно корисні для розв'язання наукових і практичних завдань із модернізації національної системи виховання України; для розширення змісту курсів лекцій, практичних і семінарських занять із навчальних дисциплін «Теорія і методика виховання», «Порівняльна педагогіка», «Етнопедагогіка» у вищих освітніх закладах, під час написання підручників, посібників, методичних рекомендацій для студентів, аспірантів, учителів, науковців; у ході підготовки науково-популярних публікацій для широкого кола молоді, яка має намір створити сім'ю.

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 422/03-в від 10.09.2012), Черкаського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 1241/1 від 14.09.2012), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 154 від 24.10.2012), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 1389/1 від 26.10.2012), Кіровоградського державного педагогічного університету імені

Володимира Винниченка (довідка № 235-н від 02.11.2012), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2681/01 від 25.10.2012).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи представлено на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *міжнародних* – «Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи» (Умань, 2007); «Розвиток наукових досліджень 2009» (Полтава, 2009); «Розбудова освіти для суспільства знань: мова, полікультурність, особистість» (Умань, 2010); «Роль едукативного середовища в підготовці вчителя початкової школи» (Умань, 2010); «Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози» (Умань, 2011); «Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура» (Умань, 2012); «Педагогіка та психологія: досягнення та перспективи» (Київ, 2012); «Розвиток наукових досліджень, 2012» (Полтава, 2012); «Семья как социальная структура формирования личности» (Чебоксары, 2012); «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2012); *усеукраїнських* – «Розвиток порівняльної педагогіки в Україні: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2008); «Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ» (Умань, 2009); «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2010); «Василь Сухомлинський і школа XXI століття: традиція й інноваційність» (Умань, 2012); «Традиції та інновації у підготовці вчителя початкової школи» (Умань, 2012); «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012); на засіданнях кафедр та звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2006 – 2012 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертації опубліковано в 36 наукових і науково-методичних працях, серед яких: 1 монографія, 25 статей у наукових фахових виданнях, 1 науково-методичні рекомендації, 9 матеріалів конференцій.

Кандидатська дисертація «Навчання граматики англійської мови на початковому етапі середньої загальноосвітньої школи» за спеціальністю 13.00.02 – методика викладання іноземних мов захищена 1988 року в Київському державному педагогічному інституті іноземних мов. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використано.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків; Повний обсяг дисертації – 494 сторінки, основний текст викладено на 442 сторінках, список використаних джерел – 585 найменувань, із них – 169 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами й темами, окреслено мету, завдання, об'єкт, предмет наукового пошуку, схарактеризовано концепцію, методологічну та теоретичну основу роботи, описано методи наукового пошуку, джерельну базу, доведено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; подано відомості про впровадження й апробацію результатів, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «Історіографічні та теоретико-методологічні засади дослідження» – подано історіографію дослідження проблеми сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки й Україні; представлено теоретико-методологічні засади роботи.

Зазначено, що американські й українські науковці зосереджують посутню увагу на проблемах, які стосуються історії становлення сім'ї, особливостей її функціонування та виховання дітей.

Різні аспекти сімейного виховання поставали предметом вивчення в історико-педагогічних студіях. Так, О. Ярошинська виконала ретроспективний аналіз розвитку поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки; О. Радул дослідила формування сімейного виховання в давніх слов'ян; А. Герасимчук – етнотрадиції родинного виховання в Україні, починаючи з часів Київської Русі.

На особливе поцінування заслуговує внесок педагогів і просвітителів Г. Ващенко, О. Вишневецького, Т. Лубенця, А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Лесі Українки, К. Ушинського, І. Франка, Т. Шевченка в розробленні питань сімейного виховання, раціонального використання в родинно-громадсько-шкільному вихованні історичних традицій і тенденцій розвитку етнопедагогіки, ідей природовідповідності виховання.

В історико-педагогічній спадщині П. Завадського, В. Каразіна, М. Козачинського, Я. Козельського, І. Максимовича, А. Прокоповича-Антоновського, І. Тимківського дослідницький фокус зацентрований на вихованні в сім'ї моральних якостей, як-от: повага до батьків, жінки, бабусі, дідуся; почуття милосердя, вдячність, слухняність, увічливість тощо.

Проблемам сім'ї ХІХ – початку ХХ ст. присвячено праці таких українських науковців, як: І. Барвінський, І. Дубінець, Д. Лепкий, С. Малинка, Н. Муляр, А. Онищук, М. Петрус, Л. Стахів, М. Сумцов, І. Хлистун, М. Чепіль, В. Ястребов, Х. Ящуржинський. Учені схарактеризували в історико-педагогічному аспекті передумови становлення та розвитку української сім'ї, дослідили особливості формування в дітей морально-етичних цінностей у процесі сімейного виховання, проаналізували національне виховання в родині української еліти, довели актуальність педагогічної просвіти батьків як засобу оптимізації сімейного виховання тощо.

Становлення системи сімейного виховання в Україні студіювали також І. Арямов, А. Залкінд, О. Коллонтай, Н. Крупська та ін.

Сучасний період сімейного виховання представлено в різних дослідницьких ракурсах. Нині вивчено, зокрема, ресурси для оптимізації сімейного виховання (О. Хомишак); проблеми, пов'язані з демографічними засадами функціонування сім'ї (Ю. Якубова); функції сім'ї як природного середовища первинної соціалізації дитини, джерела матеріальної та емоційної підтримки (Б. Кобзар, В. Кушаков, М. Московка); особливості формування особистості підлітка в одnodітній сім'ї (В. Капелюк); питання педагогічної просвіти батьків на Закарпатті (О. Добош); сімейні традиції як засіб морального виховання сучасних старшокласників (Т. Вечерок); роль сімейного виховання у формуванні та розвитку особистості, яка зростає (В. Півторапавло); чинники, що зумовлюють кризу сім'ї (О. Гречина, І. Коваль); сутність сім'ї як соціальної групи, соціального інституту та соціальної системи (Т. Кравченко); теоретичні і практичні засади вітчизняної концепції підготовки молоді до сімейного життя (Л. Яворська).

У ході наукового пошуку опрацьовано офіційні матеріали про становище сім'ї в Україні та особливості сімейного виховання: тематичну державну доповідь «Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах» про становище сім'ї в Україні за підсумками 2001 року, державну доповідь «Сім'я в умовах незалежної України (1991–2003 роки)», доповідь «Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення», державну доповідь про становище сімей в Україні у 2002 році, де подано загальну характеристику становища сім'ї в Україні, проаналізовано можливості та обмеження реалізації її виховної функції, вплив соціально-економічного становища сім'ї на процес виховання дітей.

Схарактеризовано фактори, які в умовах сьогодення спричинюють кризу сім'ї і зниження ефективності її головної функції: погіршення економічної ситуації в Україні (основний час батьки витрачають на те, щоб заробити кошти на існування); низька культура суспільного життя (подвійна мораль, лицемірство влади, соціальна напруга, невпевненість у завтрашньому дні); подвійне навантаження на жінку в сім'ї, високий відсоток розлучень (як наслідок багатьох соціально-побутових і моральних причин); порушення на практиці задекларованого законом рівного права батька й матері на виховання дітей; загострення конфліктів між поколіннями; збільшення розриву між сім'єю і школою.

Систематизовано праці зарубіжних педагогів, психологів, етнографів, (Ф. Арієс, Е. Еріксон, П. Каптерев, П. Лесгафт, М. Мід, І. Песталоцці), які вивчали проблеми виховання дітей у сім'ї.

Демографічні аспекти функціонування африканських сімей відрефлектовано в працях таких дослідників, як М. Брамлетт, А. Букмен, Л. Бумпасс, Л. Ганон, Е. Гетерінгтон, Г. Клінгемпіл, М. Колеман, Р. Релей, Е. Лерер, Т. Мартін, В. Мошер, Дж. Світ, М. Файнмен, С. Чізвік. Функціонування фостерної сім'ї у Великій Британії досліджувала О. Романовська. У роботах З. Янішевської проаналізовано педагогічні засади і практику сімейного виховання в сучасній Іспанії.

Проблеми американської сім'ї в контексті історичної ретроспективи та в

умовах сьогодення досліджено в працях українських, російських (Ю. Бжизька, В. Жуков, В. Жуковський, А. Котиченко, М. Красовицький, Г. Фінчук) та американських науковців (П. Амато, Р. Беллах, Р. Мадзен, А. Свідлер, В. Сулліван, С. Тіптон, К. Хакстафф, А. Черлін).

Доведено, що українські та російські науковці концентрують увагу на загальних питаннях становлення й розвитку інституту сім'ї та сімейного виховання, теорії і практиці сімейного виховання, комплексному аналізі особливостей підготовки учнівської молоді до батьківства.

Американські вчені більшою мірою акцентують на сімейних цінностях (М. Бачман, К. Кроудер, Х. Танкерслі, Л. Тедров); на сутності та впливі соціальної підтримки сім'ї, сімейного виховання, особливостях усиновлення (А. Букмен, Н. Рохат, П. Харді); ролі старшого покоління в трансформаційних змінах, яких зазнає сьогодні американська сім'я (Л. Кенн, Дж. Коллінз, Б. Паттерсон, В. Хіллз); дотриманні справедливості в розподілі сімейних ролей (У. Вілсон, Ч. Мюррей, Р. Нісбет, Т. Сміт, С. Циммерман); змісті й методах сімейного виховання дітей (Н. Ратклиф, М. Дж. Рут, С. Уїкс); сутності терміна «сім'я» із позицій американського суспільства як суспільства загального добробуту (А. Букмен, Е. Лерер, П. Монрое, А. Скольнік, П. Сорокін, М. Хілл); демографічних аспектах функціонування американської сім'ї (П. Амато, Р. Беллах, А. Берлін, К. Хакстафф та ін.), «альтернативних формах» сім'ї і шлюбу (С. Біанчі, М. Брамлет, А. Букмен, Д. Еггебін, Д. Ернандез, Л. Каспер, Д. Літчер, П. Монрое, В. Мошер, П. Рейман, А. Скольнік, Д. Сміт, М. Хілл, А. Черлін), моделях сімейної політики (Дж. Брукс-Фан, Дж. Галстер, Ф. Дебора, А. Карлсон, М. Хілл, Дж. П. Шонкофф, С. Шрам та ін.).

На підставі історіографічного аналізу наукових джерел з'ясовано, що в дослідженнях, присвячених проблемам сім'ї та сімейного виховання дітей як на американському, так і на вітчизняному ґрунті, домінує плюралізм наукових підходів. Підготовлено студії, зорієнтовані на вивчення генези сім'ї та сімейного виховання в різні часові періоди; публікації про сучасний стан життєдіяльності сімейного мікроколективу, його вплив на демографічні процеси в суспільстві, виконання батьками виховної функції; рекомендації щодо поліпшення шляхів і напрямів сімейної політики та сімейного виховання.

Проведено компаративний аналіз проблем, які стосуються підготовки молоді до сімейного життя, кризового стану сучасної сім'ї та головних чинників, що свідчать про кризу; розроблено рекомендації стосовно посилення ефективності соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей з урахуванням американського досвіду.

Обґрунтовано методологічні підходи до дослідження, зокрема: загальнофілософський, системний, компаративістський, проблемно-генетичний, історіографічний, антропологічний і культурологічний.

Виокремлено провідні принципи історико-педагогічного дослідження, спрямовані на розв'язання актуальних методологічних і теоретичних проблем історико-педагогічної науки: принципи парадигмального, суб'єктного й цілісного зіставлення історико-педагогічного матеріалу, єдності колективної та індивідуальної творчості в розвитку педагогічного знання, конструктивно-

позитивного аналізу історії педагогіки, синхронного аналізу світової історії педагогіки, наступності, інтегральності. Загальнопедагогічними принципами в межах окреслених методологічних підходів обрані принципи аналогії та об'єктивності, принцип єдності логічного та історичного, принцип історизму, принципи цілісності системи, поділу цілого на елементи, взаємозв'язку і взаємодії елементів системи.

У **другому розділі** «Соціально-історичні засади становлення інституту сім'ї у Сполучених Штатах Америки та Україні» схарактеризовано історичні традиції та умови розвитку інституту сім'ї в США й Україні; з'ясовано сутність сім'ї та її основні функції в Сполучених Штатах Америки й Україні; описано соціально-демографічні аспекти життєдіяльності сім'ї в американському та українському суспільстві.

Погляди народу на виховання дітей у сім'ї, його сутність формуються історично, з урахуванням впливу на цей процес історичних, географічних умов, характеру трудової діяльності, побуту, традицій і звичаїв. Зазначено, що протягом історичного розвитку в американській та українській сім'ях традиційно домінувала сімейна економіка (Дж. Гандерсон, М. Стельмахович, Дж. Хенретта), ставлення до землі як до пріоритетної цінності сімейного життя (О. Духнович, А. Карлсон, Б. Леві), народження двох і більше дітей (М. Володкевич, А. Сміт, М. Стельмахович, Б. Уайтт-Браун), налагодження зв'язку між поколіннями (Дж. Кроулей, С. Соммервіл, В. Федяєва, Дж. Хенретта), надання пріоритетної ваги моральному і трудовому вихованню дітей (Б. Бернارد, Г. Ващенко, В. Жуковський, А. Сейпт, Л. Сигорней, М. Стелицький).

Проаналізовано становлення сім'ї та розвиток сімейного виховання на різних етапах історичного розвитку США й України.

Виокремлено кілька періодів формування історичних традицій та умов розвитку інституту сім'ї в США.

Колоніальний період (XVI – XVIII ст.). Основний тип сім'ї – фермерська багатопокілінна, багатодітна патріархальна сім'я, на чолі якої перебував чоловік. Характерні її риси: підвищення сімейних цінностей, панування духу фемілізму, переважання сімейної економіки; в основі соціального порядку – «нація сімейств». Взаємини між членами родини були базовані на засадах європейської релігійної моралі, що передбачала демократизм у стосунках, суворість моральних настанов, суспільну спрямованість сімейного виховання, велику увагу до трудової діяльності, формування індивідуалізму, ізоляціонізму, відсутність контролю за народженням дітей.

XIX століття. Звуження сім'ї до подружнього ядра та їхніх дітей, руйнування сімейної економіки, послаблення залежності синів від батьків і міцності внутрішньосімейних зв'язків. Запровадження шкільних реформ, що призвело до обмеження контролю батьків за вихованням дітей і до підпорядкування життєдіяльності сім'ї інтересам держави.

Перша половина XX століття. Збільшення чисельності міських сімей, які складаються з батьків та їхніх дітей; поширення нуклеарного типу сім'ї, непродуманих і нетривалих шлюбів. Демократизація взаємин між чоловіком і

дружиною, різке підвищення рівня народжуваності («бебі-бум»), становлення багатодітної сім'ї.

Друга половина XX століття. Початок кризи американської сім'ї, що виявилось в посиленні відчуження між батьками та дітьми, послаблення впливу останніх на виховання особистості, що зростає; жінка бере на себе вагому частину відповідальності за сім'ю («ера жінки, яка працює»), що зменшило її участь у сімейному вихованні дітей.

Кінець 1990-х – перші десятиліття XXI століття. Зміна структури американської сім'ї, поява різноманітних нетрадиційних сімейних союзів («посттрадиційна сім'я»).

Схарактеризовано визначальні чинники, а також історичні умови розвитку української сім'ї і їхній вплив на сімейне виховання, диференційовано кілька етапів цього процесу.

Дохристиянський період. Об'єднання великих патріархальних сімей у сусідську громаду. В основі життєдіяльності сім'ї – сімейна економіка, батько – голова родини. Сімейні взаємини й сімейне виховання базовані на народних традиціях, язичницьких віруваннях та обрядах (утвердження сімейної обрядовості відповідно до природного циклу існування людини, трудове й моральне виховання дітей, формування індивідуалізму, поширення екзистенційних поглядів, лірично-пісенне сприйняття природного та соціального світу, пріоритет «серця» над «головою»).

X – XIX століття. Виокремлення з патріархальної сім'ї менших за розміром сімейних союзів. Переважання сільської родини, основу життєдіяльності якої становила селянська культура. Детермінація внутрішньосімейних взаємин православними нормами, посилення відповідальності батьків за виховання дітей, чіткий розподіл прав та обов'язків дітей і дорослих. Залежність мети й завдань сімейного виховання від станового статусу сім'ї. Розподіл домашньої праці відповідно до статі та віку особи; домінування сімейних цінностей над суспільними.

Початок XX століття. Збільшення кількості сімей міських робітників, занепад сімейної економіки, зниження впливу народних традицій на життєдіяльність сім'ї й виховання дітей.

1917 – перша половина 1930-х років. Становлення нової «соціалістичної сім'ї». Розрив із соціокультурними традиціями минулого, негативне ставлення до сім'ї, заснованої на приватній власності. Руйнування великої кількості сімей і підвищення ролі соціального виховання (перехід виховної функції від сім'ї до держави). Розмивання сім'ї суспільством, сексуальна свобода, неповага до інституту шлюбу, визнання рівності статей, жіноча емансипація; поширення неповних сімей на чолі з жінкою.

Друга половина 1930-х років. Орієнтація на зміцнення сім'ї: державний захист сім'ї та материнства, ускладнення процедури розлучення, запровадження пільг для багатодітних сімей, переслідування безвідповідальних батьків.

Післявоєнні роки (1950 – 1980 роки). Втрата сім'єю стабільності, збільшення чисельності розлучень і незареєстрованих шлюбів. Державний

контроль над сімейним життям, посилення інтересів держави, до яких має пристосовуватися сім'я; розширення мережі закладів соціального виховання; становлення малодітної сім'ї.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття. Збільшення ролі сім'ї й сімейного виховання у формуванні та розвитку особистості, яка зростає. Співіснування сучасних поглядів на сімейне виховання та традиційних стереотипів; варіабельність виконання сімейних функцій. Трансформація сімейних цінностей і сімейного виховання під впливом суспільних реалій, найголовнішими чинниками якого є рівень матеріального забезпечення, освіта та культура батьків.

Доведено, що за часом виникнення, способом життя й культурними пріоритетами американська та українська сім'ї мають певні відмінності: за часом і способом виникнення; ступенем та характером втручання держави у функціонування сім'ї; наслідками поширення міських сімей; передумовами багатодітності, характерними для обох країн у середині ХХ століття; змістом й умовами розвитку соціокультурних поглядів на сім'ю, народження та виховання дітей.

До спільних ознак американської та української сімей належать такі характерні риси: еволюція від патріархального (складалася з представників кількох поколінь і мала вигляд чогось на зразок стародавнього «роду») до сучасного, нуклеарного типу сім'ї (складається з подружжя та дітей); акцентування на вихованні моральної, працелюбної особистості, яка вирізнялася б власною гідністю, поважала інших людей, приймала цінності сімейного життя й володіла нормами соціальної взаємодії; вплив на зміст і провідні напрями функціонування інституту сім'ї політичних та соціально-економічних явищ, властивих кожній із досліджуваних країн.

Представлено сучасне розуміння сутності сім'ї та описано основні її функції, що виконує цей соціальний інститут в американському й українському суспільстві.

Американські та українські дослідники розмежовують погляди на сутність сім'ї за її специфікою: як соціального інституту, малої соціальної групи й системи, вважаючи сім'ю:

- соціальним інститутом (американські теоретики (Дж. Кірпатрик, Н. Смелзер) акцентують на дотриманні сімейних норм і цінностей, виконанні сімейних ролей); із погляду українських дослідників (М. Боришевський, Т. Кравченко), основними ознаками сім'ї в цьому плані є оптимальне виконання функцій);

- малою соціальною групою (американські науковці (Е. Берджесс, Х. Хартман) наголошують на структурній організації сім'ї, відповідності її життєдіяльності суспільним нормам і цінностям; українські дослідники (Н. Абдюкова, З. Кісарчук, Б. Ковбас, С. Кондратьєва, В. Костів, В. Семиченко) – на характері батьківсько-дитячих взаємин);

- системою (в американському варіанті (У. Біверс, Е. Ботт, К. Девіс, Д. Олсон, Т. Парсонс) до уваги беруть такі ознаки, як відсутність стійких зв'язків між членами сім'ї, домінування чоловіка / батька, пристосованість до

більш широкої соціальної системи, залежність сімейних трансформацій від трансформацій, що відбуваються в суспільній системі цінностей і норм шлюбу, орієнтація на врівноваження автономії з прихильністю і взаємозалежністю членів сім'ї; в українському варіанті (В. Савка, Н. Уманець) цей підхід застосовують, коли виникає необхідність тлумачити сім'ю як підсистему широкої соціальної системи).

Досліджено функції сім'ї як сфери життєдіяльності, що безпосередньо пов'язана із задоволенням певних потреб членів сім'ї. В американській психолого-педагогічній літературі диференційовано репродуктивну, виховну (соціалізуючу) функції сім'ї, функції емоційної підтримки та соціального контролю (Е. Берджесс, М. Елмер, А. Карлсон, У. Огборн, Н. Смелзер, Р. Уїнч). У контексті характеристики соціальної системи сім'ї виокремлено чотири універсальні її функції: адаптаційну, функцію ціледосягнення, інтеграційну, дотримання зразка (Т. Парсонс).

Вітчизняні дослідники пропонують ширший перелік функцій сім'ї. Крім специфічних (дітонародження й соціалізація дітей) і неспецифічних функцій (накопичення та передання в спадок приватної власності, організація виробництва, споживання й побуту тощо), учені називають також репродуктивну, виховну, господарсько-побутову, економічну, первинного соціального контролю, духовного спілкування, надання соціального статусу, дозвілєву, емоційну, сексуальну функції (Т. Говорун, А. Капська, В. Кравець, Т. Кравченко, Р. Овчарова, В. Постовий).

Незважаючи на відмінності в кількості та сутності функцій сім'ї, науковці обох країн солідарні в тому, що кожна з них має два аспекти спрямованості: до індивіда й до суспільства.

Проаналізовано соціально-демографічні аспекти життєдіяльності сім'ї в американському та українському суспільстві на основі структурних і динамічних характеристик шлюбно-сімейної сфери відтворення населення в цих країнах. До негативних явищ соціально-демографічної ситуації як в американському, так і в українському суспільстві належать: зниження рівня шлюбності, поширення нетрадиційних форм шлюбів, збільшення кількості розлучень, підвищення віку вступу в шлюб, зниження рівня народжуваності і скорочення кількості дітей у сім'ї, зростання кількості неповних сімей (Н. Гордєєва, З. Зайцева, Л. Каспер, С. Кунтц, О. Макарова, В. Оппенгеймер, Дж. Роджерс, А. Скольнік, Д. Сміт, А. Черлін).

Схарактеризовано поширення в американському суспільстві одностатевих сімей, які виховують дитину; поповнення чисельності населення в цій країні за рахунок іммігрантів, сім'ї яких переважно багатодітні. В Україні зафіксовано зворотний процес, коли численна кількість сімей емігрує до інших країн, зокрема й до Сполучених Штатів Америки. Попри суперечності та труднощі соціально-економічної й постіндустріальної трансформацій, як у США, так і в Україні загалом зберігаються традиції сімейного способу життя, сім'я є головним чинником забезпечення фізичного (біологічного) і соціокультурного відтворення населення.

У третьому розділі «Порівняльно-педагогічний аналіз системи сімейного

виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні» на основі порівняльного аналізу з'ясовано сутність сімейного виховання; виокремлено чинники, що впливають на характер його реалізації в Сполучених Штатах Америки та Україні; досліджено психолого-педагогічні концепції сімейного виховання в американському й українському суспільстві; вивчено законодавчу базу Сполучених Штатів Америки та України щодо підтримки сім'ї й сімейного виховання.

У дисертації потрактовано поняття «сімейне виховання» як діяльність батьків, що спрямована на забезпечення фізіологічних, емоційних та інтелектуальних потреб дитини, її здоров'я, щастя й добробут, у процесі якої дитина оволодіває системою цінностей, настанов, норм і правил, чинних у певній культурі й репрезентованих батьками.

Досліджено фактори соціального середовища, які впливають на етапи розвитку дитини в сім'ї: спосіб думок, спілкування в сім'ї, ставлення соціального середовища, традиції нації, місце проживання сім'ї, традиції сім'ї (В. Горохтій), взаємини, ціннісно-символічний дискурс батьківського впливу, особистість дитини та її батьків, вплив генотипу й фенотипу, соматопсихічних і психосоматичних характеристик, відхилень чи фізичних вад, алкогольної залежності батьків, психологічний (емоційний) клімат у сім'ї, гедонія / ангедонія (Р. Бернс, В. Бойко, М. Боришевський, Ю. Денисенко, А. Маслоу, К. Роджерс); комплекс провідних родинних детермінант (Дж. Александр, Б. Анан'єв, М. Боришевський, М. Лісіна, М. Маяковський, С. Смолл); взаємозв'язок членів родини між собою та сімейна адаптивність (С. Олеон, К. Росс, К. Русел, Д. Шпринкл); специфіка особистості батьків (А. Адлер, Дж. Боулбі); особистісні й клініко-психологічні особливості (М. Лисичина, Н. Ньюсон); етологічні чинники (З. Лейбовічі); соціокультурні детермінанти (М. Лаосу, Х. Харлоу); особливості внутрішньосімейних взаємин (А. Варга, Е. Ейдеміллер, А. Співаковська).

Зосереджено увагу на стилях сімейного виховання: демократичному й контролюючому (Дж. Болдуїн), дівчій любові, відстороненій любові, дівчій жалості, любові як поблажливому відкиданні, презирстві, переслідуванні, відмові (О. Насонова, А. Співаковська), інформаційному, емоційному, діяльнісному (Д. Боумрід)

До основних перешкод повноцінного виховання дітей батьками зараховано матеріальні проблеми сім'ї, невідповідність батьків із педагогічних питань і нерозуміння важливості виховання дітей родиною.

Умови сімейного виховання і в українській, і в американській сім'ї багатоманітні. Вітчизняні та зарубіжні дослідники визнають важливість виховного впливу батьків на формування й розвиток дитини. Ефективність цього впливу залежить від типу батьківсько-дитячих взаємин, характеру батьківського ставлення, особливостей батьківських настанов і батьківської позиції, батьківської любові, стилю, якого дотримуються батьки у взаємодії з дітьми. Науковці обох країн наголошують, що в процесі виховання та організації сімейної життєдіяльності до дитини потрібно ставитися як до цінності.

Досліджено психолого-педагогічні концепції сімейного виховання протягом історичного розвитку і становлення сім'ї в американському й українському суспільстві.

Схарактеризовано американські концепції, що тлумачать сутність сімейного виховання, а саме:

- прагматизм – прищеплення батьками дитині поглядів, які допомагали б їй досягти практичної вигоди, приносили б максимальну користь (У. Джеймс, Дж. Дьюї, Ч. Пірс);

- психоаналітичну теорію – ідентифікація хлопчиків із батьком, а дівчаток із матір'ю зумовлює виникнення в дитини сталого конфлікту між її потребами, бажаннями й вимогами середовища; завдання сімейного виховання – невілювати цей конфлікт, що можливо за умов вияву батьками толерантності (З. Фройд);

- неофрейдизм: різні типи соціального характеру й культурні типи особистості – обмежені варіації, які виникають на основі інваріантних закономірностей індивідуального розвитку дитини; завдання батьків полягає в тому, щоб допомогти дитині оволодіти культурою, властивою суспільству, шляхом її міжпоколінної трансмісії (К. Дюбуа, А. Кардинер, Р. Лінтон, І. Халлоуел);

- біхевіоризм – створення батьками середовища, яке спонукало б дитину до правильних вчинків; упровадження стимулів для їх підтримки (А. Бандура, Е. Торндайк);

- гуманістичний психоаналіз – основою слугує педагогічна практика родини, демократизація взаємин між поколіннями, заміна життєвого досвіду старших поколінь новим досвідом, який зумовлений суспільними трансформаціями (Е. Фромм);

- гуманістичну теорію – ставлення до дитини як до цілісної особистості, яка постійно прагне до самореалізації; вияв батьками поваги й емпатії до дитини, урахування її індивідуальної неповторності; надання старшими членами сім'ї «допомоги» і «розвивальних порад» молодшим для активізації їхніх внутрішніх ресурсів, спонукання до самостійних дій, пробудження власних сил особистості, яка зростає (А. Маслоу, К. Роджерс, М. Хайдеггер, Дж. Холт);

- психогенну теорію – акцентування на взаєминах батьків і дітей, що реалізовані завдяки здатності дорослих «повертатися» до психічного віку власних дітей, це поєднується з прагненням дитини до налагодження контакту з дорослим, скорочення психологічної відстані між дитиною й батьками (Л. Демоз);

- теорії конфлікту поколінь – залежність міжпоколінних взаємин від темпів науково-технічного й соціального розвитку, вплив молодіжної інтерпретації сучасної ситуації на старше покоління, трактування сімейного виховання як елемента ціннісно-нормативної культури суспільства (М. Мід);

- транзакційний метод – в основу сімейного життя покладено різні варіанти однієї гри як серії послідовних прихованих додаткових транзакцій із чітко прогнозованим результатом, що дає батькам змогу навчити дитину того, у

які ігри і як саме потрібно грати, формувати в неї навички життєвого сценарію через програмування її життя (Е. Берн);

– психогенетику – дитина народжується для загального добробуту, негативне в її житті пов'язане з сімейним генетичним кодом; батьки мають виховувати в дитини дисциплінованість і самодисципліну, відмовившись від покарань, надавати їй право вільно вибирати й відповідати за свій вибір (Ч. Тойч, Дж. М. Тойч).

В Україні більшість психолого-педагогічних концепцій сімейного виховання сформована в першій половині ХХ століття – період, позначений активним пошуком нових стратегій створення й функціонування інституту сім'ї. До найбільш відомих зараховано:

– теорію визнання ідеї рівності прав та обов'язків батька й матері у вихованні дітей, перенесення відповідальності за виховання дітей на державу шляхом створення широкої мережі установ підтримки материнства та дитинства (О. Коллонтай);

– теорію розумового виховання дітей, формування в них свідомого раціонального підходу до свого здоров'я, забезпечення батьками їхнього художнього розвитку, формування працелюбності, вироблення вмінь працювати, підготовка до життя в колективі (А. Залкінд);

– теорію визнання того, що справжній авторитет батьків базований на високій громадській значущості особистісних якостей і життєвого досвіду, це положення, на які мають зважати батьки, використовуючи їх у сімейному вихованні, основними засобами якого є гра й залучення дітей до домашньої праці (І. Арямов);

– концепції, зорієнтовані на різнобічний розвиток дитини в ході сімейного виховання; потрактування сімейного виховання як процесу планомірного впливу на дитину, під час якого організують її діяльність; визнання важливості обох батьків у сімейному вихованні, фокусування уваги на способі життя сім'ї, розпорядку дня як вагомих виховних засобах (Н. Крупська);

– концепцію необхідності врахування батьками «соціальної ситуації розвитку» дитини на кожному віковому етапі, що зумовлена своєрідністю взаємин, які панують між нею й соціальною дійсністю (Л. Виготський);

– концепцію загальних умов сімейного виховання – посилення ролі прикладу батьківської поведінки, опосередкований вплив на дитину через організацію сімейного життя, спрямування дитини в певному напрямі, специфіка виховання єдиної дитини (А. Макаренко);

– теорію з'ясування залежності між характером батьківського авторитету та особливостями формування й розвитку дитини, визнання негативного впливу на сімейне виховання різних типів нерозумної батьківської любові, акцентування на важливості суспільної та моральної відповідальності батьків за дітей, необхідності створення сприятливого сімейного мікроклімату, організації спільної трудової діяльності батьків і дітей у сім'ї, розумній організації життя й побуту (В. Сухомлинський).

З'ясовано, що в Сполучених Штатах Америки й в Україні створена

потужна законодавча та нормативна база, зорієнтована на підтримку функціонування сім'ї й сімейного виховання дітей, однак її зміст і механізми реалізації в кожній із країн мають суттєві відмінності.

Американське законодавство реалізоване на трьох рівнях: федеральному, рівні штату й рівні місцевого уряду. Вагому частину законодавчих актів упроваджують на другому і третьому рівнях, до юрисдикції яких входить матеріальна підтримка неповних сімей, що складаються з жінки і дітей, надання грошової або іншої (влаштування на навчання, на роботу) допомоги сім'ям, які відповідають її традиційній моделі (з огляду на поширення в американському суспільстві нетрадиційного типу сім'ї, численна їх кількість позбавлена державної підтримки), затвердження прав учнів і батьків (відбувається як на регіональному, так і на федеральному рівні) у галузі освіти, адресна допомога та освітні послуги дітям з обмеженими можливостями («Сімейний кодекс», Закон «Про захист шлюбу», Закон «Про сніданки для учнів шкіл», Закон «Про соціальний захист», Закон «Про навчання осіб з обмеженими можливостями», Закон «Про початкову і середню освіту», Закон «Про шкільну реформу», Закон «Про освітні права сім'ї», Закон «Про права сім'ї», «Кодекс федеральних правових актів США», ініціатива «Здоровий шлюб», біллі «Робота і сім'я за місцем проживання», «Акт підтримки сім'ї», «Податкова реформа», «Житлова політика», програма «Тимчасова допомога нужденним сім'ям»).

Проаналізовано українське законодавство на загальнодержавному рівні, де закріплено права та обов'язки батьків і дітей, майнові правовідносини між ними; передбачено надання сім'ї матеріальної підтримки, адресної допомоги малозабезпеченим, багатодітним та неповним сім'ям (Конституція України, «Сімейний кодекс», Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про охорону дитинства», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської аварії», «Про освіту», «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини», постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства», «Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям», «Положення про порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на реконструкцію і придбання житла», «Положення про умови та порядок надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям», Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики», «Про соціальний захист малозабезпечених громадян в умовах переходу на повну оплату вартості житлово-комунальних послуг», «Про основні напрями політики щодо грошових доходів населення України», «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні», Розпорядження Президента України «Про невідкладні заходи щодо надання допомоги багатодітним сім'ям», «Про заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей», «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей», «Концепція державної сімейної політики», «Рекомендації парламентських слухань на тему «Інститут сім'ї в Україні: стан,

проблеми та шляхи їх вирішення», «Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року»).

З'ясовано, що останнім часом активізована увага до важливості інституту сім'ї та сімейного виховання дітей, у сімейній соціальній політиці України посилена орієнтація на створення й запровадження комплексної системи цільових заходів, спрямованих на забезпечення соціального супроводу та соціальної підтримки сімей із дітьми, які перебувають у несприятливих життєвих обставинах, зростання ролі сімейних цінностей, необхідності їх формування в молодого покоління.

У **четвертому розділі** – «Сучасні тенденції розвитку сім'ї як виховної інституції у Сполучених Штатах Америки та Україні» – досліджено зміст і методи сімейного виховання в контексті сучасних реалій американського та українського суспільства; описано сутність соціалізації дитини в американській та українській сім'ї; проаналізовано роль батьків, їхній виховний вплив на дитину в американській, а також в українській сім'ї.

Схарактеризовано зміст сімейного виховання, що постає у вигляді продуманого або уявного взірця, створюваного батьками, які окреслюють якості і властивості дитини, що, згідно з переконанням батьків, спроможні забезпечити ефективність її життєдіяльності. З'ясовано, що зміст сімейного виховання відображає спеціально створену систему добродійного впливу батьків на дітей для виховання в них бажаних якостей, які стануть основою підготовки до життя, засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь і вироблення нових підходів до подальшого розвитку суспільства й суспільних відносин.

Унаслідок аналізу праць зарубіжних дослідників (Р. Бернс, Р. Дрейкурс, Е. Пауер, Н. Постман, К. Росс, Е. Л. Шан) підсумовано, що в американській сім'ї зміст сімейного виховання охоплює моральний, громадянський, правовий, фізичний складники. Їх реалізують для підготовки особистості, яка зростає, до самостійного життя в суспільстві й досягнення вищої, порівняно з батьками, особистісної та соціальної ефективності.

Осміслено погляди українських дослідників на зміст сімейного виховання (І. Підласий, В. Постовий, М. Стельмахович, В. Федяєва, М. Фіцула), які наголошують на його комплексному характері, що містить такі складники: інтелектуальне, громадянське, духовно-моральне, художньо-естетичне, трудове й фізичне виховання. Сучасні батьки більшою мірою зорієнтовані на успішну адаптацію своєї дитини в соціумі, прагнуть сформувати в неї належні соціальні риси, перекладаючи згадані вище напрями на заклади соціального виховання. Це породжує тенденцію до суспільної спрямованості сімейного виховання в Україні, що характерне і для сучасної американської сім'ї.

Обґрунтовано методи сімейного виховання – способи, шляхи, за допомогою яких реалізують його зміст, відбувається цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дитини.

Зауважено, що у вітчизняних та американських психолого-педагогічних працях відсутня єдина класифікація методів виховання дітей у сім'ї, проте дослідники роблять спробу виокремити більш значущі (основні, головні) і

менш значущі (допоміжні, додаткові методи виховання), що свідчить про наявність у запропонованих класифікаціях багатьох спільних ознак та водночас про помітні відмінності. Американські науковці вважають доцільним використовувати такі методи: підтримка дитини, заміна покарання почуттям взаємної поваги і співробітництва, суворість, формування поваги до порядку, відмова від акцентування на помилках, уникнення конфлікту (Р. Дрейкурс), любов (Е. Л. Шан, К. Росс), вибір альтернативи – суворість чи добро (Б. Спок), приклад дорослих (Н. Постман), спокійні бесіди, роз'яснення й лагідні усмішки (Д. Добсон), метод правил (Р. Ричардсон), розуміння своїх дітей і допомога їм стати повноцінними членами суспільства (Р. Дрейкурс). Українські теоретики і практики надають перевагу традиційним методам виховання (Г. Бевз, Л. Волинець, Н. Комарова, Н. Максимова, А. Співаковська, М. Стельмахович, В. Федяєва).

Підсумовано, що спільними для американських і вітчизняних класифікацій є такі методи: переконування, привчання, вправлення, навіювання, контроль, вимога, заохочення й покарання. Зауважено, що в кожній сім'ї складається індивідуальна виховна система, яка формується емпіричним шляхом, тобто постійно апробується в досвіді, містить багато педагогічних «знахідок», засобів і методів впливу на дитину, однак не позбавлена прорахунків та серйозних помилок. Цілі, принципи і зміст виховання в сім'ї часто мають імпліцитний (не сформульований) характер, видозмінюються залежно від низки причин, серед яких важливе місце посідають ціннісні орієнтації батьків, їхня загальна й педагогічна культура, ступінь відповідальності за майбутнє дитини тощо.

Витлумачено сутність соціалізації як процесу інтеграції людини в суспільство за допомогою оволодіння визнаними в ньому нормами, правилами соціальних відносин, моделями поведінки. Сім'я як середовище первинної соціалізації дитини сприяє опануванню нею норм і правил соціальних відносин, уможлиблюючи соціальне становлення особистості, яка зростає.

В Україні основним чинником соціалізації дитини в сім'ї визнаний демократичний стиль батьківсько-дитячих взаємин, які реалізують за допомогою міжособистісного спілкування й різних видів спільної діяльності (Г. Авер'янова, О. Безпалько, І. Бех, Н. Дембицька, А. Капська, В. Кравець, Т. Кравченко, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, І. Сайтарли, В. Циба).

На думку американських науковців, роль сім'ї в соціалізації дитини реалізована завдяки виконанню функцій соціального контролю й дотримання соціального порядку. До основних механізмів соціалізації належать наслідування, моделювання поведінки дитини, розповіді дорослих, батьківсько-дитячі взаємини (А. Бандура, Е. Богардус, У. Бронфенбреннер, Ф. Гіддінгс, Р. Лінтон, Р. Мертон, Дж. Мід, Р. Парк, Т. Парсонс, І. Таллмен, В. Томас, Т. Уайлдер, Р. Уолтерс, А. Фройд, Е. Фромм).

Відповідно до американського та українського психолого-педагогічного наукового бачення, роль батька й матері у вихованні дитини – загально визнані. Дослідники обох країн солідарні в думці стосовно ролі матері – первинного джерела задоволення потреб дитини й першого контролера її розвитку. Американські й українські фахівці також схвалюють розширення контактів

батька з дитиною, тенденцію до збільшення частки його участі у вихованні дитини; визнають вплив батьків на статево-рольову ідентифікацію хлопчиків і дівчаток.

Відмінність полягає в тому, що роль батька й матері у вихованні дитини в Сполучених Штатах Америки офіційно визнана через розподіл функцій між ними: батько виконує дисциплінарну функцію, матір – функцію підтримки й захисту (А. Адлер, М. Айнсворт, М. Блер, Дж. Боулбі, У. Бронфенбреннер, К. Вітакер, М. Ейнсворта, Е. Еріксон, Г. Крайг, С. Уолт, І. Уолтерс, З. Фройд, Е. Фромм). В Україні така диференціація відсутня, натомість наголошено на рівності прав та обов'язків обох батьків як вихователів (Т. Велента, В. Васютинський, З. Кісарчук, Н. Олифірович, І. Сайтарли, Т. Титаренко).

У **п'ятому розділі** «Соціальна робота з підтримки сім'ї: особливості реалізації у Сполучених Штатах Америки та Україні» досліджено специфіку виховання дітей у дисфункціональній сім'ї; з'ясовано сутність прийомної сім'ї в США та Україні, схарактеризовано особливості виховання в ній дітей; окреслено провідні напрями надання батькам допомоги в сімейному вихованні дітей у Сполучених Штатах Америки та Україні.

Проаналізовано характерні особливості дисфункціонального типу сім'ї, що через певні обставини не спроможна виконувати або виконує неефективно покладені на неї функції, які означають не певний вид неблагополуччя, а комплекс чинників, що призводять до невиконання чи до неефективного виконання сім'єю низки функцій на рівні групи й суспільства, зумовлюючи дестабілізацію останнього.

Зосереджено увагу на тому, що в Сполучених Штатах Америки до такого типу сімей належать: неповні сім'ї; сім'ї, які мають серйозні проблеми в міжособистісних взаєминах, спілкуванні, способах розв'язання конфліктів; сім'ї, де батьки виявляють схильність до агресії; сім'ї, у яких застосовують різні види насильства (в окремих штатах сімейне насильство визнане цілком правомірним; Р. Берон, Дж. Брадслав, П. Вацлавік, Д. Ричардсон, Р. Саймон, В. Сатир, М. Страус).

В Україні дисфункціональними вважають проблемні сім'ї; конфліктні сім'ї; соціально неблагополучні, дезорганізовані сім'ї; сім'ї з низьким матеріальним рівнем і поганими житловими умовами, поганими медико-санітарними умовами; неповні сім'ї; сім'ї, у яких один із батьків є хворим або залежним; сім'ї, де застосовують різні види насильства (Г. Бевз, З. Зайцева, А. Капська, Н. Комаровська, І. Трубавіна). Типологія дисфункціональної сім'ї в Україні більш розширена, оскільки в ній враховано як психологічні, так і соціальні аспекти.

Досліджено характерні особливості прийомної сім'ї в Сполучених Штатах Америки та Україні, що вважають найбільш прийнятною формою для утримання й виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування. В американському суспільстві фостерною сім'єю називають подружжя, яке бере на себе зобов'язання відповідати за життя дитини та її виховання. Згідно з американським законодавством, цей тип сім'ї – підготовчий до усиновлення; термін перебування в ній дитини не перевищує двох років.

Загалом сенс життєдіяльності прийомної сім'ї полягає у створенні сприятливих умов для повернення дитини в рідну сім'ю або (у разі її відсутності) в сім'ю усиновлювачів. Для розв'язання проблем, які постають перед фостерними сім'ями, у США створено систему навчання фостер-батьків – курс лекцій (передбачено близько 20 годин) з основ дитячої психології, педагогіки, першої медичної допомоги тощо. Склавши іспити, фостер-батьки отримують диплом, їхні прізвища фіксують у загальній картотеці Агентства охорони дитинства. Навчання відбувається практично на професійному рівні, запроваджені спеціальні програми, у яких відображено принципові відмінності підготовки фостерних батьків до й після прийняття ними дитини на виховання. Фостерне виховання – один із видів професійної діяльності, що входить до переліку фахових спеціальностей. Відповідно до законодавства Сполучених Штатів Америки, дитина, яка проживає у фостерній сім'ї, юридично залишається під опікою держави: фостер-батьки не мають на неї юридичних прав, вона зберігає власне прізвище та може, за рішенням агентства, бути переведена до іншої сім'ї.

В Україні прийомна сім'я функціонує як «замінник» закладів інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Юридично інститут прийомної сім'ї закріплений Законом України «Про охорону дитинства», його діяльність регламентує «Положення про прийомну сім'ю», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. Прийомною вважають сім'ю, яка добровільно взяла з установ для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від однієї до чотирьох дітей на виховання й загальне проживання. Це форма державного влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, коли частину функцій: матеріальне забезпечення утримання дітей, методичну підготовку прийомних батьків і допомогу у вихованні сироти, а також контроль за утриманням і вихованням дитини – залишає за собою держава. Діти, яких виховують у прийомних сім'ях, не втрачають статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, отже, вони мають пільги для отримання житлової площі, влаштування на навчання, надання матеріальної підтримки тощо. Основна мета створення прийомної сім'ї – забезпечити сімейне виховання дітей, які за певних життєвих обставин позбавлені можливості виховуватися в рідній родині, до часу досягнення повноліття й переходу до самостійної життєдіяльності.

Наголошено, що створення прийомних сімей дає змогу розв'язувати питання тимчасового влаштування долі дитини, чії батьки за певних обставин (хвороба, позбавлення волі тощо) не можуть виховувати її протягом певного терміну. Дитину влаштовують у родину на деякий час, до моменту, коли біологічні батьки матимуть змогу приділяти їй належну увагу, забезпечувати їй необхідний рівень життя та розвитку. В Україні, як і в Сполучених Штатах Америки, одна з умов проживання дитини в прийомній сім'ї – збереження зв'язків із біологічними батьками або з родичами, за умов, що це не суперечить її інтересам.

Психолого-педагогічна служба в Сполучених Штатах Америки та Україні

розв'язує питання про надання батькам допомоги в опануванні батьками необхідних для ефективного сімейного виховання знань, умінь і навичок, підвищення рівня батьківської компетентності. В основу такої діяльності покладено різноманітні корекційні програми, що впроваджують у процесі спеціальних занять під керівництвом психологів і педагогів. До найбільш визнаних та ефективних програм в американському суспільстві належать: програми підвищення виховної функції батьків на комплексних засадах (проект «Home Start», що об'єднує понад 16 регіональних програм, зорієнтованих на допомогу батькам у фізичному, інтелектуальному й моральному вихованні дітей), цілеспрямоване коригування методів сімейного виховання (А. Адлер), створення в сім'ї сприятливого емоційного мікроклімату на основі викорінення в батьків «авторитарного синдрому» і виховання в дітей відповідальності (Р. Дрейкурс), формування в батьків навичок комунікації та керування поведінкою дітей, ознайомлення їх із методикою передання почуття емпатії (Х. Жіно), розвиток емоційної сфери батьків за допомогою усвідомлення ними власних почуттів, цінностей та очікувань, гуманізації сімейного виховання (Х. Джайнотт), програма «модифікації поведінки», спрямована на поліпшення батьківсько-дитячих взаємин у контексті біхевіористської поведінки, програми символічного підкріплення, «Тренінг допомоги батькам» через налагодження демократичних батьківсько-дитячих взаємин (Т. Гордон), методика трансакційного аналізу, яка передбачає навчання батьків позитивного ціннісного ставлення до дитини (Е. Берн, Т. Харріс, М. Джеймс, Д. Джонсворд), програми концентрації уваги батьків на техніці добору форм рольової поведінки і програвання її наслідків (Б. Скіннер), навчання батьків спостерігати за своїми дітьми й характеризувати їхню поведінку, застосовувати принцип теорії соціального научіння для зміни поведінки дітей у домашніх умовах (М. Холл), тренінг ефективного сімейного виховання (Д. Дінкмейєр, Дж. Мак-Кей), «Програма участі батьків» – налагодження оптимальних взаємин у родині (В. Глассер), програма «Виховання на основі здорового глузду» (Р. Берк, Р. Херрон), програма «Родина та школа разом» – покращення взаємин у родині (Л. Макдональд), програма «Батьки як учителі» (Р. Кан, Т. Антонуччі) та ін.

В Україні допомога батькам у вихованні дітей також базована на різних програмах, зорієнтованих на оптимізацію батьківсько-дитячих взаємин шляхом зміни негативних стереотипів, руйнування несприятливих шаблонів міжособистісного спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій тощо (тренінг «Сім'я Робінзонів», спрямований на зміцнення сімейних взаємин, зміну їхніх негативних моделей (І. Клименко, С. Ручкіна), «Допомога для самопомоги» (І. Трубавіна), програма «Батьківство в радість», програма «Сім'я» – вироблення єдиних вимог школи та сім'ї до виховання дітей тощо). Крім того, багато українських середніх загальноосвітніх закладів розробляє власні програми педагогічної просвіти батьків, покликані підвищити педагогічну культуру батьків загалом, а також їхню компетентність в окремих виховних напрямках (правове виховання, громадянське виховання, моральне виховання, фізичне виховання, трудове виховання тощо).

У Сполучених Штатах Америки набула поширення програма «PRIDE»,

зорієнтована на підготовку прийомних батьків до виховання дітей, її адаптований варіант упроваджують в Україні. Психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей, що надають у Сполучених Штатах Америки, вирізняється більшою теоретико-науковою обґрунтованістю, має загальний характер, її активно пропагують і використовують на практиці. В Україні реалізація таких програм має дещо обмежений характер, оскільки вони орієнтовані на обмежене коло батьків і передбачають переважно подолання вже наявних недоліків.

На підставі узагальнення концептуальних положень дослідження виокремлено позитивні ідеї в досвіді Сполучених Штатів Америки та обґрунтовано науково-методичні рекомендації щодо їх творчого використання у вітчизняній системі сімейного виховання.

Результати наукового пошуку свідчать про досягнення мети та виконання завдань, що вможливило формулювання висновків.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення й запропоновано нове розв'язання наукової проблеми – порівняльного аналізу соціально-педагогічних основ сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні. Отримані результати доводять факт досягнення мети, ефективність виконаних завдань і дають підстави для висновків.

1. Унаслідок аналізу історико-педагогічних джерел з'ясовано соціально-історичні умови становлення інституту сім'ї в Сполучених Штатах Америки та Україні, його роль у вихованні дітей у різні історичні періоди.

Доведено, що для Сполучених Штатів Америки в різні історичні періоди були характерні такі ознаки: наявність багатодітної й багатопоколінної патріархальної сім'ї, у якій панував дух фамілізму, сімейна економіка; в основу сімейного виховання покладено провідні принципи європейської релігійної моралі, демократизм, орієнтацію на суспільне визнання, прищеплення дітям навичок трудової діяльності; руйнування сімейної економіки під впливом капіталістичних відносин, звуження сім'ї до подружнього ядра з дітьми, послаблення міцності батьківсько-дитячих взаємин через запровадження шкільної освіти; становлення нуклеарної міської сім'ї – багатодітність і демократизація подружніх та батьківсько-дитячих взаємин; залучення жінок до суспільного виробництва, зменшення їхньої участі у вихованні дітей; руйнування традиційної структури сім'ї, поширення нетрадиційних сімейних союзів, активізація соціальної підтримки сімейного виховання з боку держави.

В Україні за час становлення й розвитку сім'я пройшла шлях від об'єднання в сусідську громаду, де сімейне виховання базоване на народних традиціях, язичницьких віруваннях та обрядах, – через домінування сільської родини, виховання в якій відбувалося на основі селянської культури, православних норм, була помітна залежність мети й завдань сімейного виховання від станового статусу сім'ї; поширення сімей міських робітників, послаблення впливу народних традицій на сімейне виховання; становлення

нової «соціалістичної сім'ї», посилення ролі соціального виховання; спрямованість діяльності держави на зміцнення сім'ї як інституту виховання дітей шляхом ускладнення процедури розлучення, надання пільг багатодітним сім'ям, суворе переслідування безвідповідальних батьків; посилення державного контролю за життєдіяльністю сім'ї, орієнтацію на підпорядкування мети й завдань сімейного виховання меті та завданням суспільного виховання – до зростання ролі сім'ї й сімейного виховання, відродження народних традицій, посилення демократизації та гуманізації батьківсько-дитячих взаємин як засобу формування в дитини соціальних відносин більш високого рівня. До спільних рис, властивих американській та українській сім'ї в різні історичні умови, зараховано: патріархальність, надання особливої уваги моральному і трудовому вихованню дітей, сприяння опануванню особистістю, яка зростає, норм соціальної взаємодії, поступовий перехід до нуклеарної сім'ї, орієнтація на соціальні цінності.

2. Виконано аналіз психолого-педагогічних концепцій сімейного виховання, поширених в американському та українському суспільствах протягом їхнього історичного розвитку.

Підсумовано, що в Сполучених Штатах Америки більшість концепцій, пов'язаних із сімейним вихованням, ґрунтована на окресленні способів соціального становлення особистості, які мають забезпечувати батьки. До них належать такі концепції, як: прагматизм (поєднання у вихованні вроджених інстинктів із прищепленням дитині певних ідей для втілення нею своєї практичної вигоди); психоаналітична теорія (стандартизація і програмування дитини в поєднанні з терпимістю й толерантністю батьків); неофрейдизм (зумовленість сімейного виховання особливостями культури певного суспільства); біхевіоризм (навчання дитини певних способів поведінки за допомогою різних стимулів); гуманістичний психоаналіз (демократизація сімейних взаємин); гуманістична теорія (визнання цінності дитини, яка постійно прагне до самореалізації, «допомога» старшого молодшому в процесі спілкування); психогенна теорія (взаємодія покоління батьків і покоління дітей); теорії конфлікту (тлумачення сімейного виховання як елемента ціннісно-нормативної культури суспільства); психогенетика (виховання дисципліни, надання дитині права на свободу вибору для подолання негативних моментів сімейного генетичного коду); трансакційний метод (навчання дитини того, у які ігри їй доведеться «грати»).

Серед найбільш відомих в Україні теорій, що відображають різні аспекти сімейного виховання, визнано утвердження ідеї рівності батька й матері щодо прав та обов'язків у вихованні дітей, акцентування на необхідності вилучення дитини з сім'ї й переданні її на виховання державі; теорії розумового виховання дітей шляхом збагачення їх знаннями, формування ініціативності, спостережливості, самостійності, творчої уяви; спрощене тлумачення взаємин дитини із середовищем, надання в процесі сімейного виховання пріоритетного значення грі та домашній праці; важливість різнобічного розвитку дитини; урахування батьками «соціальної ситуації розвитку» дитини на кожному віковому етапі; залежність між характером батьківського авторитету та його

впливом на формування й розвиток дитини; негативний вплив на процес сімейного виховання різних типів нерозумної батьківської любові.

Згідно з результатами порівняння змісту американських і вітчизняних концепцій та теорій, констатовано, що найбільш оптимальними для сімейного виховання є американський гуманістичний психоаналіз і гуманістична теорія, які мають багато спільного з ідеями А. Макаренка й В. Сухомлинського та набули беззаперечного визнання в умовах сучасної української реальності.

3. Уточнено сутність сімейного виховання на американському й українському ґрунті: це організація певного способу життєдіяльності сімейного мікроколективу, створення умов, за яких фізіологічні, емоційні та інтелектуальні потреби дитини, її потреби в любові, безпеці й повазі задовольнялися б достатньою мірою та на належному якісному рівні.

Схарактеризовано системи сімейного виховання на підставі аналізу змісту, методів і засобів в американській (*зміст* – моральний, громадянський, правовий, фізичний складники, зорієнтовані на підготовку дитини до економічної самостійності й незалежності від батьків, поліпшення умов та якості життя в суспільстві, досягнення вищої, порівняно з батьками, особистісної й соціальної ефективності; *методи* – окреслення перед дитиною системи вимог та обмежень, зумовлених її роллю в сім'ї, підтримка дитини, реалізація почуття взаємної поваги і співпраці, формування поваги до порядку, відмова від акцентування на помилках дитини, усунення конфлікту, батьківська любов, запровадження відкритих і закритих сімейних правил; *засоби* – усні розповіді, переповідання казок, батьківсько-дитячі взаємини) та в українській сім'ї (*зміст* – комплексна реалізація інтелектуального, громадянського, морально-етичного, художньо-естетичного, трудового, фізичного виховання, забезпечення адаптації дитини у швидкозмінному соціумі; *методи* – пояснення, настанови, прохання, порада, розповідь, навіювання, організація різних доручень, батьківський приклад; *засоби* – слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат сім'ї, символи, атрибути, реліквії, сімейні та національні традиції). *Спільними* методами сімейного виховання для обох країн є: переконування, привчання, вправлення, навіювання, контроль, вимоги, заохочення, покарання.

4 Визначено тенденції, характерні для сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та в Україні: соціальна спрямованість сімейного виховання як засобу забезпечення ефективної соціалізації дитини, орієнтація на утвердження демократизму і гуманізму в батьківсько-дитячих відносинах, розширення кола і способів міжособистісного спілкування батьків і дітей; для української сім'ї характерне фрагментарне збереження національних традицій, відкритість до запозичення зарубіжного досвіду сімейного виховання.

5. До характерних особливостей виховання дітей у прийомній сім'ї в американському суспільстві належить розв'язання проблем, зумовлених можливістю виникнення в дитини почуття відчуження від рідної сім'ї і пов'язаних із цим емоційних переживань, задоволення потреб дитини в розвитку, виховання дисципліни, управління поведінкою, подолання проблем та відхилень у поведінці; в українському – захист від жорстокого поводження,

забезпечення соціалізації дитини в нормальних сімейних умовах, формування в неї навичок життя на прикладі членів родини, розвиток у дитини соціальних, особистісних, професійних умінь і навичок, які допоможуть їй у майбутньому стати повноправним членом суспільства. Промовиста особливість дисфункціональної сім'ї в США – відсутність сімейних норм і правил, поява патологічних ролей, конфліктність, дисгармонія внутрішньосімейних і батьківсько-дитячих взаємин, абсолютизація контролю за дитиною, наявність у батьків певної залежності, вияв різних типів насильства над дитиною, поширення підліткової вагітності; в Україні – відсутність взаєморозуміння, конфліктність, напруження в батьківсько-дитячих взаєминах, наявність у батьків шкідливих звичок, вияв різних типів насильства над дитиною, поява важковиховуваності й дезадаптованості, неповнолітніх злочинців.

6. Зосереджено увагу на специфіці соціально-педагогічної роботи з удосконалення допомоги батькам у вихованні дітей у Сполучених Штатах Америки та Україні, що реалізують за допомогою різноманітних програм. У США найбільш ефективними вважають корекційні програми, базовані на психодинамічному підході (відмова батьків від боротьби за владу й урахування потреб дитини), теорії подолання «авторитарного синдрому» батьків і виховання в дітей відповідальності, концепції «конкурентної бесіди», моделі «групового психологічного консультування», біхевіористській концепції «модифікації поведінки»; програми «PRIDE», «Родина для дитини» (виховання в безпечній родині); широко використовують різноманітні тренінги («Тренінг допомоги батькам», «Тренінг ефективного сімейного виховання», «Тренінг участі батьків»), програму «Виховання на основі здорового глузду» та ін.

Зафіксовано, що в Україні під час розроблення змісту такої діяльності, вибору її форм і методів зважають як на американський, так і на досвід інших країн, що мають вагомий напрацювання в цій галузі. Загалом допомога батькам у вихованні дітей орієнтована на оптимізацію батьківсько-дитячих взаємин шляхом зміни негативних стереотипів, руйнування несприятливих шаблонів міжособистісного спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій тощо (концепція «допомоги для самопомоги», адаптований варіант програм «PRIDE», «Родина для дитини», програми педагогічної просвіти батьків, що впроваджують у загальноосвітніх навчальних закладах).

7. Порівняльно-педагогічний аналіз соціально-педагогічних основ сімейного виховання в США та Україні дав змогу обґрунтувати науково-методичні рекомендації щодо впровадження позитивного досвіду сімейного виховання в США у виховну практику українських родин. Запропоновано цілеспрямовано коригувати методи сімейного виховання, з огляду на основні критерії виховання батьків і сімейну терапію; надавати допомогу кожному з батьків для розроблення ними власної методики виховання з метою формування повноцінної особистості; упроваджувати реорієнтаційний тренінг для створення в сім'ї сприятливого емоційного мікроклімату шляхом подолання в батьків «авторитарного синдрому»; характеризувати мотивацію поганої поведінки дитини на підставі аналізу поведінкових реакцій, які підлягають спостереженню та зміні, де основна увага зосереджена на техніці

поведінки та її формуванні в дитини за допомогою різних способів; використовувати систему тренінгів, покликаних модифікувати шаблонну поведінку батьків; упроваджувати практику консультацій і лекцій для батьків на основі організації домашніх «сімейних рад» для розвитку в батьків навичок комунікації й керування поведінкою дітей, ознайомленням їх із методикою передавання почуття емпатії; посилювати ідеї розвитку емоційної сфери батьків за допомогою усвідомлення ними власних почуттів, цінностей та очікувань; спрямовувати батьків на підтримання дитини самостійно розв'язувати свої проблеми з поступовим перенесенням більшої відповідальності за пошук рішень на дитину; використовувати завдання, вправи, дискусії, зорієнтовані на усвідомлення батьками автономності й унікальності дитини, розуміння необхідності поважати самих себе та не боятися надавати свободу дітям.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми порівняльного аналізу соціально-педагогічних основ сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні. Подальшого теоретичного розроблення потребує проблематика, пов'язана з особливостями гендерного виховання хлопчиків і дівчаток в американській та українській сім'ї, зі змістом, формами й методами підготовки учнівської та студентської молоді до сімейного життя й виховання дітей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Безлюдний О. І. Виховання дітей в американській та українській сім'ї : монографія / О. І. Безлюдний. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – 358 с.

Статті в наукових фахових виданнях

2. Безлюдний О. До питання порівняльного аналізу в контексті сімейного виховання в США та Україні / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 13. – С. 114–117.

3. Безлюдний О. І. Сім'я як засіб інтеграції особистості у суспільство / О. І. Безлюдний // Зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2005. – Ч. 1. – С. 23–30.

4. Безлюдний О. Американський досвід взаємодії школи, сім'ї і громадськості / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 15. – С. 114–120.

5. Безлюдний О. Опікування дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: американський досвід / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 17. – С. 163–168.

6. Безлюдний О. Сучасна українська сім'я як чинник соціального розвитку особистості дитини / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені

Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 16. – С. 105–110.

7. Безлюдний О. І. До питання ролі матері в американському суспільстві / О. І. Безлюдний // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [гол. ред.: Мартинюк М.Т.]. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – Ч. 1. – С. 13–17.

8. Безлюдний О. Насильство над дитиною в сім'ї: теоретичні розвідки американських дослідників / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : СПД Жовтий, 2009. – Вип. 29. – С. 188–195.

9. Безлюдний О. І. Основні ознаки соціальної системи Америки кінця XVIII початку XIX століття / О. І. Безлюдний // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [гол. ред.: Мартинюк М. Т.]. – Умань : РВЦ «Софія», 2009. – Ч. 1. – С. 24–29.

10. Безлюдний О. Деякі теорії організації роботи з батьками у США / О. Безлюдний // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [гол. ред.: Мартинюк М. Т.]. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2010. – Ч. 2. – С. 30–37.

11. Безлюдний О. І. До питання розвитку української сім'ї ХХ ст. / О. І. Безлюдний // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [гол. ред.: Мартинюк М. Т.]. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – Ч. 1. – С. 21–27.

12. Безлюдний О. Роль сім'ї у особистісному розвитку дитини / О. Безлюдний // Порівняльно-педагогічні студії : наук.-пед. журнал. – 2011. – № 1 (7) січень-березень. – С. 49–55.

13. Безлюдний О. Сімейні виховні традиції в історичній ретроспективі: досвід України і Сполучених Штатів Америки / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – Вип. 37. – С. 181–188.

14. Безлюдний О. Деякі питання теоретико-педагогічних ідей і концепцій виховання дітей в українському суспільстві / О. Безлюдний // Вісник Черкаського університету. – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2012. – Вип. 24 (237). – С. 3–7.

15. Безлюдний О. І. До питання законодавчої підтримки сім'ї в США / О. І. Безлюдний // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. праць / [ред. кол.: В. І. Шахов (голова) та ін.]. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – Вип. 38. – С. 7–13.

16. Безлюдний О. До питання законодавчої підтримки сім'ї як виховної інституції в Україні / О. Безлюдний // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. –

Вип. 6. – Ч. 2. – С. 188–196.

17. Безлюдний О. І. До питання стилів батьківсько-дитячих відносин / О. І. Безлюдний // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2012. – № 9–10. – С. 127–131.

18. Безлюдний О. До питання психолого-педагогічних програм роботи з батьками у США / О. Безлюдний // Наука і освіта. – 2012. – № 7. – С. 29–34.

19. Безлюдний О. Соціально-демографічні аспекти життєдіяльності сім'ї в американському суспільстві / О. Безлюдний // Нова педагогічна думка : науково-методичний журнал. – 2012. – № 4 (72). – С. 97–101.

20. Безлюдний О. Методи сімейного виховання дітей у контексті сучасного стану суспільства / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 43. – Ч. 2. – С. 153–159.

21. Безлюдний О. Роль батька у вихованні дітей в американській сім'ї / О. Безлюдний // Зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – Ч. 1. – С. 13–17.

22. Безлюдний О. Соціально-демографічні аспекти життєдіяльності сім'ї в українському суспільстві / О. Безлюдний // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 42. – Ч. 1. – С. 158–167.

23. Безлюдний О. І. Український досвід виховання дітей у прийомних сім'ях / О. І. Безлюдний // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка / Чернігівський національний пед. ун-т імені Т. Г. Шевченка ; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2012. – Вип. 100. – С. 28–31. – (Серія: Педагогічні науки).

24. Безлюдный А. И. Проблема формирования личности в современном обществе / А. И. Безлюдный // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – Серия «Педагогика, психология». – 2011. – № 4 (7). – С. 321–324.

25. Безлюдный А. И. Родительско-детские отношения как стратегия семейного воспитания / А. И. Безлюдный // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – Серия «Педагогика, психология». – 2011. – № 2 (5). – С. 42–46.

26. Безлюдный А. И. Семья как социальная структура формирования личности / А. И. Безлюдный // Теория и практика в гуманитарных и социологических науках : сб. научных статей : в 2 ч. – Ч. 1. / отв. ред. С. П. Яковлев, С. Г. Григорьева. – Чебоксары : филиал СПбГИЭУ в г. Чебоксары, 2012. – С. 13–16.

Науково-методичні рекомендації

27. Безлюдний О. І. Психолого-педагогічна просвіта батьків:

(американська теорія – українська практика): методичні рекомендації / О. І. Безлюдний. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – 63 с.

Матеріали конференцій

28. Безлюдний О. І. Роль фостерних сімей в опікуванні дітьми, позбавленими батьківського спілкування в США / О. Безлюдний // Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи : матеріали Міжнародн. наук.-практ. конф., м. Умань, 4–5 жовтня 2007 року / ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та інші. – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – С. 143–145.

29. Безлюдний О. І. Взаємодія школи, сім'ї і громадськості: американський досвід / О. І. Безлюдний // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Умань : ПП Жовтий, 2009. – С. 9–10.

30. Безлюдний О. І. Проблема сімейного насильства над дітьми в США / О. І. Безлюдний // Розвиток наукових досліджень 2009 : матеріали П'ятої міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 23–25 листопада 2009 р. – Полтава : Вид-во «ІнтерГрафіка», 2009. – Т. 9. – С. 23–27.

31. Безлюдний О. Проблема сімейного насильства над дітьми в США / О. Безлюдний // Роль едукативного середовища в підготовці вчителя початкової школи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 7–8 жовтня 2010 року. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – С. 21–24.

32. Безлюдний О. Деякі проблеми соціально-демографічної ситуації в Україні / О. Безлюдний // Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура : матеріали Міжн. науково-практ. конф., 26–27 квітня 2012 р. м. Умань. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 2. – С. 152–155.

33. Безлюдний О. До питання сімейного виховання дитини в сучасному суспільстві / О. Безлюдний // Традиції та інновації у підготовці вчителя початкової школи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 11–13 жовтня 2012 року. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – С. 9–11.

34. Безлюдний О. Проблема сімейного насильства над дітьми США / О. Безлюдний // Василь Сухомлинський і школа XXI століття: традиція й інноваційність : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Умань, 5–6 квітня 2012 р.) / гол. ред. Кузь В. Г. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 35–38.

35. Безлюдний О. І. Прийомна сім'я як засіб інтеграції особистості у суспільстві / О. І. Безлюдний // Сучасна педагогіка та психологія: вимоги сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 6 жовтня 2012 року). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2012. – С. 58–61.

Інші видання

36. Безлюдний О. І. Теоретико-педагогічні концепції виховання дітей в американському суспільстві [Електронний ресурс] / О. І. Безлюдний //

Науковий вісник Донбасу : наук. електрон. вид. – 2012. – № 2 (18). – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12boivas.pdf>.

АНОТАЦІЯ

Безлюдний О. І. Соціально-педагогічні основи сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2013.

У дисертації запропоновано історіографію дослідження проблеми сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні, представлено методологічні засади її вивчення. Схарактеризовано історичні традиції розвитку інституту сім'ї в США й Україні, з'ясовано сутність сім'ї та її основні функції в аналізованих державах, окреслено соціально-демографічні аспекти життєдіяльності сім'ї в американському й українському суспільствах. Витлумачено сутність сімейного виховання в американській та українській родині, виокремлено чинники, які впливають на характер його реалізації в США й Україні. Проаналізовано законодавчу базу США й України щодо підтримки сім'ї та сімейного виховання. Відрефлектовано психолого-педагогічні концепції сімейного виховання, що набули поширення в Сполучених Штатах Америки та Україні. Описано зміст, методи й засоби сімейного виховання в Сполучених Штатах Америки та Україні, роль батьків і їхній виховний вплив на дитину в американській та українській родині. На основі порівняльного аналізу схарактеризовано особливості виховання дітей у дисфункціональній сім'ї в американському й українському суспільстві, деталізовано сутність прийомної сім'ї і специфіку виховання в ній дітей у кожній із країн. Окреслено провідні напрями соціально-педагогічної роботи з удосконалення допомоги батькам у вихованні дітей у Сполучених Штатах Америки та Україні. Досліджено тенденції, характерні для сімейного виховання в названих державах.

Ключові слова: історичні традиції, порівняльний аналіз, сім'я, батьки, дитина, сімейне виховання, освіта, дисфункціональна сім'я, прийомна сім'я, соціально-педагогічна робота.

АНОТАЦИЯ

Безлюдный А. И. Социально-педагогические основы семейного воспитания в Соединенных Штатах Америки и Украине: сравнительный анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого, Черкассы, 2013.

В диссертации представлено теоретическое обобщение и новое решение научной проблемы сравнительного анализа социально-педагогических основ семейного воспитания в Соединенных Штатах Америки и Украине.

Раскрыты социально-исторические условия становления института семьи в Соединенных Штатах Америки и Украине, показана его роль в воспитании детей в разные исторические периоды.

Раскрыта сущность семейного воспитания в американском и украинском обществе как организации определенного способа жизнедеятельности семейного микроколлектива, создание условий, при которых физиологические, эмоциональные и интеллектуальные потребности ребенка, его потребности в любви, безопасности и уважении удовлетворились бы в достаточной степени и на должном качественном уровне.

Показано, что весомыми факторами семейного воспитания американские и украинские исследователи считают внутрисемейное общение, эмоциональную взаимосвязь между родителями и детьми, характер родительско-детских отношений, тип семьи. К этим факторам американские специалисты добавляют обеспечение условий для реализации ребенком его потребностей, индивидуально-психологические свойства родителей, семейную адаптивность.

В процессе исследования определены и охарактеризованы психолого-педагогические концепции семейного воспитания, которые получили распространение в американском и украинском обществах на протяжении их исторического развития.

Сравнивая содержание американских и отечественных концепций и теорий, можно констатировать, что наиболее оптимальным для семейного воспитания является американский гуманистический психоанализ и гуманистическая теория, которые имеют много общего с идеями А. Макаренко и В. Сухомлинского и приобрели безусловное признание в условиях современной украинской реальности.

Раскрыты содержание, методы и средства семейного воспитания в Соединенных Штатах Америки и Украине.

В американской семье содержание семейного воспитания охватывает моральную, гражданскую, правовую, физическую составляющие и в значительной мере ориентируется на подготовку ребенка к жизни в обществе и достижение более высокой, по сравнению с родителями, личностной и социальной эффективности. Содержание семейного воспитания в украинской

семье имеет комплексный характер и реализуется через такие направления, как: интеллектуальное воспитание, гражданское воспитание, духовно-моральное воспитание, художественно-эстетическое воспитание, трудовое и физическое воспитание.

В американской семье преимущество отдается методам, построенным на принципах демократизации родительско-детских взаимоотношений: внедрение последовательной и понятной для ребенка системы требований, системы ограничений и семейных правил, поддержки ребенка, проявление строгости без доминирования, отказ от акцентирования на ошибках, избежание конфликта, тайм-аут и др. Большинство методов семейного воспитания, которые пропагандируются американскими исследователями, выстраиваются на умениях родителей общаться с ребенком, понимать его, оказывать ему уважение, слушать и слышать его.

В Украине среди методов семейного воспитания доминируют традиционные их разновидности: убеждение (объяснение, установка, совет, рассказ, внушение и другие); упражнения и приучения, организация разных поручений и обязанностей детей, режима их учебной деятельности, труда и отдыха; поощрение (похвала, подарки, интересная для детей перспектива), наказание (лишение удовольствий).

Выяснено, что в Соединенных Штатах Америки и Украине распространена приемная семья, которая считается наиболее приемлемой формой для содержания и воспитания детей-сирот и детей, которые остались без родительской заботы. Первенство в этом принадлежит американской научной школе, чей задел широко используется украинскими научными работниками с соответствующей адаптацией предложенных идей к условиям нашего общества.

Установлено, что в Соединенных Штатах дисфункциональной считается семья, в которой отсутствуют семейные нормы и правила, имеются патологические роли, конфликтность, дисгармония внутрисемейных и родительско-детских отношений, абсолютизация контроля за ребенком, различные типы зависимости родителей и проявления насилия над ребенком. В Украине к этому типу семей относятся семьи, в которых отсутствует взаимопонимания, наблюдается конфликтность, напряженность в родительско-детских отношениях, наличие у родителей вредных привычек, имеют место различные типы насилия над ребенком.

Охарактеризована специфика предоставления родителям помощи в осуществлении семейного воспитания в Соединенных Штатах и Украине, которая реализуется с помощью разнообразных программ и тренингов.

Определены тенденции, характерные для семейного воспитания в Соединенных Штатах Америки и в Украине: социальная направленность семейного воспитания как средству обеспечения эффективной социализации ребенка, ориентация на утверждение демократизма и гуманизма в родительско-детских отношениях, расширение круга и способов межличностного общения родителей и детей; для украинской семьи также характерное фрагментарное

сохранение национальных традиций, открытость к заимствованию зарубежного опыта семейного воспитания.

Ключевые слова: исторические традиции, сравнительный анализ, семья, родители, ребенок, семейное воспитание, образование, дисфункциональная семья, приемная семья, социально-педагогическая работа.

ANNOTATION

Bezlyudniy O. I. Social and pedagogical bases of domestic education in United States of America and Ukraine: comparative analysis. – Manuscript.

Inaugural dissertation for a Degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialization 13.00.01 – General pedagogics and history of pedagogics. – Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University, Cherkasy, 2013.

The dissertation is devoted to the comparative analysis of the social and pedagogical bases of domestic education in the United States of America and Ukraine. The methodological principles of research are presented here. The historical traditions of family institute development in the USA and Ukraine are characterized, the essence of family and basic functions in the USA and Ukraine is exposed, the social-demographic aspects of family vitality in American and Ukrainian societies are analysed in the work. The essence of domestic upbringing in American and Ukrainian family, the factors which influence the character of its realization in the USA and Ukraine are given in the research. The legislative base of the USA and Ukraine which concerns family support and domestic upbringing is analysed here. The author made the analysis of psychological and pedagogical conceptions of domestic upbringing which acquired distribution in United States of America and Ukraine is presented. The content, methods and facilities of domestic upbringing in the USA and Ukraine, the role of parents and their upbringing impact on a child in is exposed, the role of parents and their educate influence on a child in American and Ukrainian family are highlighted here. On the basis of comparative analysis the author characterized the features of children's education in American and Ukrainian disfunction families. The essence of the foster family and the specific of children's education in it are analyzed in each country. The leading social-pedagogical work assignments on the improvement of parents support in children upbringing in the United States of America and Ukraine are introduced here. The author defined the tendencies which characterize the domestic upbringing in each of the mentioned countries are.

Key words: historical traditions, family, parents, child, domestic upbringing, education, comparative analysis, disfunction family, foster family, social-pedagogical work, family institute.